

“U mag wel *jij* zeggen.”

Een cross-culturele vergelijking tussen Nederland en Duitsland in het gebruik van voornaamwoordelijke aanspreekvormen van student naar docent

Naam: Anne Wielenga

Studentnummer: s1151142

Begeleider: R.J.U. Boogaart

Studie: Taalwetenschap

Universiteit Leiden, 2013-2014

Samenvatting

Aanspreekvormen zijn een lastig, maar belangrijk onderdeel van de dagelijkse omgangsvormen. Culturen hebben hun eigen conventies wat betreft de keuze voor een aanspreekvorm in bepaalde situaties of tegen bepaalde personen. Het gaat hier dus om de keuze tussen *u* en *jij* of *je*. In dit cross-culturele onderzoek kijk ik naar de keuze voor een aanspreekvorm in de interactie tussen student en docent. Er wordt onderzocht wat de keuze voor een aanspreekvorm naar docent toe beïnvloedt bij Nederlandse en Duitse studenten.

Aan dit kwantitatieve onderzoek hebben 120 respondenten deelgenomen, exclusief de 17 respondenten die zijn uitgesloten omdat ze niet binnen het kader vielen. Er deden 54 mannen mee en 66 vrouwen; de gemiddelde leeftijd is 22 jaar. De respondenten zijn allemaal student aan een Nederlandse of Duitse universiteit: 64 respondenten hebben het Duits als moedertaal, 56 het Nederlands. Er is aan hen een vragenlijst voorgelegd waarin werd gevraagd in welke situaties de student voor een bepaalde vorm zou kiezen. Deze gegevens zijn verwerkt in het programma SPSS en hierdoor kon een goede statistische vergelijking worden gemaakt.

Uit dit onderzoek kwam naar voren dat studenten uit beide landen doorgaans de docent *vousvoyer*en, maar dat *tutoyer*en ook mogelijk is. Duitse studenten gebruiken wel vaker de formele variant dan de Nederlandse studenten. De keuze tussen *vousvoyer*en en *tutoyer*en is afhankelijk van verschillende factoren zoals de leeftijd van de docent, het gegeven of de docent zelf aangesproken wenst te worden met een bepaalde vorm en gesprekssituatie. De motieven om voor een bepaalde vorm te kiezen zijn onder Nederlandse studenten meer verdeeld dan onder Duitse studenten: voor Duitse studenten is het vooral van belang hoe de docent hen benadert en dat er een ongelijke hiërarchische verhouding is tussen hen en de docent. De leeftijd van de docent en de intensiteit van het contact speelt bij Nederlandse studenten een grotere rol. De verschillen tussen de twee landen zijn nog erg groot, maar de aanname dat Duitsers alleen *vousvoyer*en en Nederlanders elkaar constant *tutoyer*en is niet waar.

Voorwoord

Deze scriptie is bedoeld voor iedereen die ergens geïnteresseerd is in het gebruik van aanspreekvormen en in het bijzonder hoe dit gebeurt op universiteiten in Nederland en Duitsland. Ik ben nieuwsgierig geworden naar dit onderwerp omdat ik zelf altijd moeite heb met de keuze voor een bepaalde vorm. Spreek ik een docent die niet veel ouder is aan met *jij* of *je* in plaats van *u*? Wat is ‘normaal’ om te gebruiken in bepaalde situaties? Om mij heen merkte ik dat anderen ook moeite hadden met de keuze: vormen werden door elkaar gebruikt en het leek af te hangen van verschillende factoren. In een college in het eerste jaar, ik meen dat het ‘taalgebruik en diversiteit’ was, kwam dit onderwerp ook ter sprake. Het bleek dat er niet in alle landen zo veel verwarring was over welke vorm goed of fout was. Naar aanleiding daarvan ben ik gaan zoeken naar een land waarbij dergelijke factoren geen of minder rol lijken te spelen. Ik kwam uit bij ons buurland, Duitsland. Vergelijkend onderzoek was hier nog niet naar gedaan, dus dit leek me een mooi moment.

Ik wil graag een aantal mensen bedanken voor de hulp bij de totstandkoming van deze scriptie. Ten eerste wil ik Ronny Boogaart, mijn scriptiebegeleider, bedanken. Hij heeft ervoor gezorgd dat ik steeds een beetje verder kwam met mijn scriptie door goede suggesties en *feedback* te geven. Daarnaast wil ik dr. Ute Boonen erg bedanken, die ervoor heeft gezorgd dat ik de enquête in Duitsland kon afnemen en dat ik deze enquêtes weer in bezit kreeg.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
2. Literatuuroverzicht	7
2.1 Aanspreekvormen	7
2.2 Beleefdheidstheorie	7
2.3 Status en solidariteit	9
2.4 Veranderingen in gebruik	9
2.4.1 Nederland	9
2.4.2 Duitsland	11
2.5 Verschillen Nederland en Duitsland	12
2.5.1 Beleefdheid	12
2.5.2 Conventies	13
2.5.3 Betekenis	13
2.5.4 Aanspreken van God	13
2.5.5 Aanspreekvormen tussen student en docent	14
3. Onderzoek	15
3.1 Het onderzoek	15
3.2 Cross-cultureel onderzoek	16
3.3 De hypothese	17
3.4 Methode	17
3.5 Respondenten	18
3.5.1 Opleiding en leeftijd	18
3.5.2 Taalachtergrond	18
3.5.3 Sekse	18
3.6 Ontwerp	18
3.6.1 Persoonlijke gegevens	19
3.6.2 Enquêtedeel	19
3.7 Afnames	21
4. Resultaten	21
4.1 Dataverwerking	22
4.2 Respondenten	22
4.3 Analyse	23
4.3.1 Doorgaans gebruik	23
4.3.2 Vermijding	25
4.3.3 Factoren	25
4.3.4 Toelichting	32
4.3.4.1 Nederlandse studenten	33
4.3.4.2 Duitse studenten	33

5. Conclusie	33
6. Discussie	34
7. Vervolgonderzoek	35
8. Literatuurlijst	36
9. Bijlagen	38
9.1 Enquête Nederlandse student	38
9.2 Enquête Duitse student	41

1. Inleiding

21 januari 2014 verscheen in de Volkskrant een artikel waarin twee historici spraken over de teloorgang van de aanspreekvorm *u*. Volgens hen wordt er tegenwoordig te veel getutoyeerd en is dit een teken van verregaande respectloze omgang in de samenleving. De boodschap van hun artikel is om het woordje *u* in ere te herstellen (Schouten & Pellikaan, 2014). Dit standpunt werd niet door iedereen gedeeld: kort na de plaatsing van het artikel verschenen er reacties: ‘Een teloorgang van onze beschaving? Dat bestaat niet. Er is niks aan de hand met de taal in Nederland.’ (Van Oostendorp, 2014). Aalberse (2014) zwakt de stelling van Schouten en Pellikaan ook af. Volgens haar verdient de stelling dat *u* teloor gaat en minder gebruikt wordt nuancering: *U* wordt in sommige situaties minder gebruikt dan vroeger, maar in sommige juist meer (Aalberse, 2014). Het is duidelijk dat in Nederland de meningen over het wel of niet tutoyeren verdeeld zijn.

Aanspreekvormen behoren tot de meest opvallende en gevoelige kenmerken van de sociale omgang. De keuze voor *u* of *jij* kan een bepalende invloed hebben op het gesprek. Als beide gesprekspartners een ander idee hebben van het gebruik van een bepaalde vorm, kan de communicatie mislukken en worden doelen niet bereikt. Deze problemen kunnen optreden tussen twee sprekers uit hetzelfde land, maar veel vaker nog ontstaan er misverstanden tussen sprekers die uit verschillende landen komen. De ‘normale’ aanspreekvorm in bepaalde situaties verschilt dus per land. Dit zie je ook in het verschil met Vlaanderen: *gij* en *ge* worden in heel andere situaties gebruikt dan het soortgelijke *jij* en *je* (Vismans, 2007). Elke taal heeft bepaalde conventies op het gebied van aanspreekvormen en beleefdheid; de keuze voor een bepaalde vorm is dus cultureel bepaald.

Ook op universiteiten is de keuze voor een aanspreekvorm voor een bepaalde docent soms lastig te maken. In Nederland kunnen hierbij verschillende factoren een rol spelen, zoals de leeftijd van de docent of hoe goed de student de docent kent. In Duitsland lijken deze factoren minder of geen rol te spelen. Wederzijds respect is hier erg belangrijk, waardoor zowel student als docent elkaar aanspreken met de formele vorm *Sie*.

In deze scriptie zal ik proberen te bepalen of er echt zo’n groot verschil bestaat tussen Nederland en Duitsland in het gebruik van aanspreekvormen in de interactie tussen docent en student. Spelen de factoren die in Nederland gelden toch ook een rol in Duitsland? Is er een soort van norm in beide landen of is de keuze individueel bepaald?

Dit onderzoek is maatschappelijk interessant omdat er veel Nederlandse studenten zijn die in Duitsland gaan studeren of andersom. Tijdens dit contact kan al veel bepaald worden door de keuze van de aanspreekvorm: houdt de gesprekspartner afstand of toont hij respect, zal hij de formele vorm kiezen; wil hij de solidaire band benadrukken, dan kiest hij eerder voor de informele vorm. Het is van belang om op de hoogte te zijn van de gebruiken in de landen, zodat de communicatie soepel verloopt en er geen misverstanden ontstaan.

Dit onderzoek begint met een literatuuronderzoek waarin ingegaan wordt op wat er al verschenen is over aanspreekvormen, wat dit te maken heeft met beleefdheid en hoe het

contact verloopt tussen student en docent in Nederland en Duitsland. Daarna worden de opzet van het onderzoek besproken en de resultaten hiervan.

2. Literatuuronderzoek

2.1 Aanspreekvormen

Aanspreekvormen zijn een lastig, maar een belangrijk onderdeel van de dagelijkse omgangsvormen. Het zijn de woorden die je kunt kiezen om een ander aan te spreken. Dit kan gaan om op welke manier je iemand aanspreekt in bijvoorbeeld een brief, of over de vraag of je je gesprekspartner tutoyeert of niet. Over deze laatste vorm, pronominale of voornaamwoordelijke aanspreekvormen, gaat dit onderzoek. Dit is dus de keuze die iemand maakt tussen tutoyeren of voutsvoyeren. Deze pronominale vorm verwijst, in tegenstelling tot andere persoonlijke voornaamwoorden rechtstreeks naar de ontvanger, dus de lezer of hoorder van een bepaalde boodschap van de spreker. Deze keuze voor een aanspreekvorm weerspiegelt de relatie tussen de spreker en de hoorder: in een gesprek tussen twee vrienden is de aanspreekvorm anders dan in een gesprek tussen een arts en een patiënt. (De Pater, 2007)

De vorm die gekozen wordt heeft voornamelijk te maken met de situatie: is het een formeel of informeel gesprek? Voor de formele variant gebruiken we in het Nederlands voornamelijk *u* en voor de informele variant *je* of *jij*. De bezittelijke vormen hiervan zijn *uw* en *jouw*. In het Duits wordt voor de informele variant *du* gebruikt en voor de formele variant *Sie*. De bezittelijke vormen zijn *Ihnen* en *dein(er/m/n)*. Factoren die de keuze nog meer beïnvloeden, zijn de status van jezelf en van de spreker en de solidariteit die je voelt tegenover de ander (De Pater, 2007). Je stelt als spreker altijd de vraag: houd ik afstand of zoek ik toenadering tot mijn gesprekspartner? De keuze die je maakt komt tot uiting in de aanspreekvorm.

De keuze voor een bepaalde vorm in een bepaalde situatie staat niet vast, mensen hebben vaak hun eigen redenen om voor een bepaalde vorm te kiezen. Het gaat ook vaak om gewoonten en gebruiken in een land. Zo'n gewoonte is bijvoorbeeld dat iemand de ander met *u* aanspreekt als hij diegene niet kent, maar dit betekent niet de *jij*-vorm in deze situatie nooit voorkomt. Het is interessant om Nederland en Duitsland hierin te vergelijken, omdat deze landen tegen elkaar aan liggen, maar toch heel andere gewoonten lijken te hebben wat betreft het aanspreken van een ander. De indruk die in Duitsland namelijk bestaat is dat men in Nederland alleen maar tutoyeert en dat wordt als respectloos bestempeld. De Nederlanders zien het constant aanspreken met *Sie* van de Duitsers daarentegen als stijf en afstandelijk (Kleijn, 2011).

2.2 Beleefdheidstheorie

Beleefdheid is niet iets wat direct met taal te maken heeft, het gaat om omgangsvormen, 'manieren hebben' volgens een bepaalde norm, bijvoorbeeld het hand geven tijdens een

sollicitatie. (Foolen, 2005) Beleefdheid speelt zich vaak onbewust af: we hebben het vaak niet door als we onbeleefd overkomen. Bij een ander zien we dit echter maar al te goed. Na een gesprek met een ander, evalueren we, bewust of onbewust, het gedrag van de ander en bepalen we hoe die ander op ons overkwam. Deze evaluatie zal bij een volgend gesprek weer een rol hebben: we stemmen ons beeld van de ander hierop af. Als iemand niet beleefd overkomt, kan dit invloed hebben op het doel van het gesprek. Bij een sollicitatie kan dit betekenen dat de sollicitant niet wordt aangenomen, als hij zich in de ogen van degene de 'beoordelaar' onbeleefd gedraagt. Daarbij heeft elke cultuur zijn normen en waarden om beleefdheid en goed gedrag uit te drukken. Wat beleefd is, kan tussen culturen dus ook verschillen. Als een buitenlander naar Nederland om bijvoorbeeld te studeren, kan het dus handig zijn om zich al op de hoogte te hebben gesteld van bepaalde normen in de sociale omgang.

De keuze voor een bepaalde aanspreekvorm staat in relatie tot beleefdheid. *U* wordt hierbij in het algemeen als beleefd gezien en *jij* als minder beleefd. Het is relevant om de beleefdheidstheorie van Brown en Levinson (1987) hierbij te betrekken. Deze theorie berust op het idee dat ieder mens twee basisbehoeften heeft tijdens interactie: een *positive face* en een *negative face*. Hierbij houdt de *positive face* in ieder mens behoefte heeft aan waardering en erkenning en de *negative face* dat ieder mens daarentegen ook behoefte heeft aan vrijheid en het houden van afstand. Als een van deze *faces* aangetast wordt, is er sprake van een *Face Threatening Act*, wat het verloop van de communicatie meestal negatief beïnvloedt. Bij de keuze tussen *u* en *jij* staat de *face* ook ter discussie: wil ik afstand houden tot mijn gesprekspartner en gebruik ik daarom *u* of wil ik sympathiek overkomen en gebruik ik *jij*? Beleefdheid wordt dus bepaald door twee factoren: solidariteit en distantie. Deze factoren hebben in andere culturen vaak een heel ander gewicht. Daarom is het volgens Haverkate (2001) belangrijk om op de hoogte te zijn van het gewicht van deze twee factoren: het kan tot grote misverstanden leiden als we niet bekend zijn met de beleefdheidsnormen van een andere cultuur.

Claes en Gerritsen (2002) leggen een verband tussen culturen met een grotere neiging om gezichtsverlies te voorkomen en culturen waarin impliciet wordt gecommuniceerd. Bij deze laatste soort probeert men conflicten en confrontaties te ontlopen. Aanspreekvormen hebben, zoals gezegd, een belangrijke rol bij het vervullen van beleefdheid: het aanspreken met *jij* leidt doorgaans eerder tot gezichtsverlies dan aanspreken met *u*. Als er onzekerheid is over de juiste vorm wordt meestal de formele vorm, *u*, gebruikt. Hiermee wordt gezichtsverlies voorkomen.

Volgens Boonen en Harmes (2013) heeft de keuze voor de aanspreekvormen in het algemeen te maken met twee dingen: status en solidariteit. Dit komt ook overeen met het idee van Brown en Levinson (1987). Als de status van de persoon tegen wie je spreekt bijvoorbeeld hoger is, zou je hem of haar aanspreken met *u*; andersom wordt er getutoyeerd. Hiermee houdt je tegelijkertijd afstand. Solidariteit heeft te maken met hoe aardig je iemand vindt en of je dit uitdrukt of niet. Volgens Boonen en Harmes (2013) zijn er in Nederland, naast deze algemene factoren, nog meer factoren van invloed op de keuze: de leeftijd, de herkomst, het geslacht, de

afstand tussen beide sprekers en de opleiding van de aangesprokene. In Duitsland zouden deze factoren geen invloed hebben of in mindere mate.

2.3 Status en solidariteit

Brown & Gilman (1960) deden als een van de eersten onderzoek naar voornaamwoorden van de tweede persoon in Indo-Europese landen. De keuze voor een aanspreekvorm geeft volgens hen enerzijds uitdrukking aan (maatschappelijk bepaalde) machtsverhoudingen tussen gesprekspartners en anderzijds aan de aan- of afwezigheid van solidariteit tussen hen. Er kan een verticale relatie zijn, waarbij er asymmetrie is spreker en aangesprokene, en een horizontale relatie, waarbij er symmetrie is tussen de gesprekspartners.

In zowel Nederland als Duitsland geldt dit principe doorgaans ook: bij een ongelijke, verticale relatie tussen de gesprekspartners spreekt een meerdere een mindere aan met *je* of *jij* en een mindere een meerdere met *u* (een werknemer voutsvoeyert zijn werkgever). Dit wordt de V-vorm genoemd en gaat om een ongelijke relatie tussen beide gesprekspartners, de status van een persoon. Deze V-vorm komt van het Latijnse *vos*, wat in het Nederlands de woorden *u* en *uw* betreft. Volgens deze theorie zou een docent een student dus aanspreken met *je* of *jij* omdat een student gezien wordt als een mindere, en de docent met *u*.

De tegenhanger hiervan, de vorm die gebruikt wordt bij een gelijke, horizontale relatie, wordt de T-vorm genoemd. Hierbij spreken beide gesprekspartners elkaar aan met *je* of *jij*. De T-vorm is vernoemd naar het Latijnse *tu*, dit zijn woorden die in het Nederlands met de letter *j*. Deze vorm wordt bijvoorbeeld gebruikt in de relatie tussen broers en zussen. Bij een gelijke relatie zonder solidariteit wordt over en weer de V-vorm gebruikt. Dit is vaak het geval bij een gesprek tussen onbekenden. Bij de horizontale relatie gaat het om solidariteit.

Ook de vormen *du* en *Sie* zijn afgeleid van de vormen *tu* en *vos*. Beide talen lijken op het eerste gezicht een zelfde indeling te hebben die gebaseerd is op de rangorde tussen beide gesprekspartners: tegen iemand die lager in de rang staat, wordt de T-vorm gebruikt; tegen iemand die hoger in rang staat de V-vorm (Besch, 1998).

2.4 Veranderingen in gebruik

2.4.1 Nederland

Het proefschrift van Vermaas (2005) gaat over de veranderingen in het gebruik van aanspreekvormen in het Nederlands in de tweede helft van de twintigste eeuw. Ook zij beschrijft de aanspreekvormen *vos* en *tu* en heeft het over de beleefdheidsvorm in het meervoud, *ghi*. In de zestiende eeuw verdween de ‘*du*-vorm’ en werd in alle gevallen de meervoudsvorm gebruikt. De vormen die gebruikt werden waren *ge*, *gij* of *u*. De vormen *je* en *jij* zijn voortgekomen uit *ge* en *gij* en werden met de tijd meer gebruikt omdat er behoefte was aan het maken van onderscheid tussen personen/aanspreekvormen (Vermaas 2005: 54).

Je en *jij* kregen de functie van vertrouwelijkheidspronomen, waarbij de status geen rol speelde, maar de solidariteit wel. De *u*-vorm en de *jij/je*-vorm werden tot de twintigste eeuw nog niet door iedereen gebruikt, waarschijnlijk omdat er onzekerheid was over het juiste gebruik van de twee vormen.

De verandering van *gij* en *u* naar *jij* en *je* ging niet erg snel. De *u*-vorm werd vaak nog als algemene beleefdheidsvorm gezien en werd in de meeste gevallen nog gebruikt. Er leek een duidelijke scheiding te bestaan: *u* werd gebruikt voor status en *jij* voor solidariteit. Vanaf de jaren zestig was er een doorbreking van tradities door studenten die in opstand kwamen tegen het huidige regime waarin macht een volgens hen veel te belangrijke rol speelde. Daarmee was er een afnemend gebruik van de *u*-vorm. Zo zeiden kinderen steeds minder vaak dan de tijd ervoor *u* tegen de ouders. Andere factoren die Vermaas hiervoor noemt zijn de invloed van de media, het gegeven dat jongeren minder gevoelig zijn geworden voor status en dat jongeren liever niets zeggen tegen een ‘meerdere’ en de aanspreekvorm in zijn geheel vermijden (Vermaas 2005: 54).

Ook Vismans (2005) heeft het over vermijdingsstrategieën wat betreft aanspreekvormen. In zijn onderzoek keek hij naar het gebruik van aanspreekvormen in personeelsadvertenties voor hoogopgeleiden in Nederland en Vlaanderen. Hierbij zag hij dat een dergelijke aanspreekvorm vaak helemaal niet voorkwam. De boodschap werd anders gepresenteerd: vanuit de *wij*-vorm, waardoor het persoonlijker werd, maar toch geen lezer behoefde worden aangesproken; door te verwijzen naar een derde persoon of door een passieve constructie te gebruiken. Vermaas (2005) denkt dat de oorzaak hiervan ligt bij de moeilijkheid een juiste keuze te maken ten opzichte van bepaalde doelgroepen. Vaak is het volgens haar lastig de leeftijd van een doelgroep in te schatten en zo een juiste keuze te maken.

Een andere relevante verandering die Vermaas (2005) opmerkte, was dat er niet alleen de relaties jong-oud en hoog-laag een verschuiving van *u* naar *jij* was, maar ook in relaties tussen gelijken. *Je* wordt steeds meer de algemene aanspreekvorm, omdat deze neutraler klinkt dan het directe *jij* waarin het tutoyeren benadrukt wordt, en het beleefde *u* waarin het gevoel van afstand ligt (Vermaas 2005: 59). *U* is steeds meer een distantiepronomen geworden in plaats van een beleefdheidspronomen. Dit kan te maken hebben met het toegenomen gebruik van *u* in alle lagen van de bevolking, waarbij hogergeplaatste personen ook *u* zijn gaan zeggen tegen ondergeschikten. Volgens Van den Toorn (1977: 537) impliceert de steeds meer gebruikte *jij*-vorm niet zonder meer vertrouwelijkheid, maar wel een nagestreefde of metterdaad bereikte solidariteit met de toegesprokene(n).

Een gevolg van de verandering van *u* naar *jij* was dat er onzekerheid optrad over welke vorm gebruikt moest worden. Dit bleek uit het feit dat mensen beide vormen door elkaar gingen gebruiken. De meningen over het gebruik van de vormen zijn echter zo verschillend, dat het onmogelijk is er regels over op te stellen. Er blijkt wel een soort systeem te bestaan dat gebaseerd is op status en solidariteit. Dit komt overeen met het idee van Brown & Gillman (1960).

2.4.2 Duitsland

Bördlein (1997) heeft onderzoek gedaan naar de geschiedenis en ontwikkeling van aanspreekvormen in Duitsland tot het jaar 1800. De eerste en natuurlijke aanspreekvorm in het Duits was *du*. Iedereen tutoyeerde elkaar, onafhankelijk van maatschappelijke rang, leeftijd of andere factoren. In de laatste fase van het Romeinse koninkrijk kwam hier verandering in. Er kwamen beleefdheidsvormen en mensen hadden ineens twee mogelijkheden om een ander aan te spreken, met *nos*, de jij-variant, of *vos*, de *u*-variant. Zo werd de koning vanaf die tijd aangesproken met *vos (Ihr)*. Later werd de koning aangesproken met de tweede persoon meervoud. Aan het begin van 1700 ging men naast *Ihr* ook de vorm *er* gebruiken en tegen het einde van de 18^e eeuw kwam daar dan *Sie* bij als aanspreekvorm voor de derde persoon meervoud. Na die tijd waren er twee aanspreekvormen voor het aanspreken in tweede persoon: *Sie* en *du*, waarbij *Sie* de V-vorm was en *du* de T-vorm

Tot 1970 waren er volgens Besch (1998) geen echte regels wat betreft aanspreekvormen in de Duitse taal. Dit zorgde voor misverstanden en voor onzekerheid over welke vorm juist was. De vorm van *du/Sie* in combinatie met de voor- of achternaam werd tot die tijd daarom vaak gebruikt:

Johanna, würden Sie bitte nicht so laut sprechen?

Dit was enerzijds respectvol, omdat de *u*-vorm werd gebruikt, maar tegelijkertijd ook solidair omdat het in combinatie met de voornaam was. Hierdoor hoefden mensen geen keuze te maken tussen enerzijds de afstand willen bewaren en anderzijds solidair willen zijn. Het omgekeerde hiervan kwam ook voor. Hierbij werd de achternaam gecombineerd met *du*. Bij beide vormen neemt de spreker afstand maar laat hij tegelijkertijd ook vertrouwdsheid zien.

Ondanks alle verwarring, was de *u*-vorm het meest frequent. Tot het eind van 1970 jaren werd *Sie* zelfs in het contact tussen studenten gebruikt. Hierbij was geen sprake van verticaal contact, maar toch werd de formele vorm gebruikt.

In 1974 werd er in Duitsland een grote enquête gehouden over aanspreekvormen. Hieruit bleek dat er twee groepen waren bij wie het gebruik van *du* enorm was toegenomen: onder jong volwassenen en onder studenten. (Bausinger, 1979) Het bleek dat de bereidheid om te tutoyeren, bijvoorbeeld op het werk, vooral onder jonge mannen enorm was toegenomen. Studenten spraken elkaar voorheen altijd aan met *Sie*, maar hierin vond ook een verandering plaats: In het begin van de jaren 70 de studenten uit dezelfde faculteit elkaar te tutoyeren, maar zij combineerden dit met de achternaam van de aangesprokene. Twee jaar hierna tutoyeerden studenten elkaar zonder de combinatie met de achternaam en zette *du* zich voort. Het werd de *Schüler-Du* genoemd en was in die tijd een radicale verandering. Er kwam hierna een algemene uitbreiding in het gebruik van *du*: men tutoyeert bij familie, bekenden, vrienden, jeugd en volwassenen tutoyeren kinderen (Besch, 1998:14).

Deze verschuiving van *Sie* naar *du* had waarschijnlijk deels te maken met de revolutie die in 1968 plaatsvond in een aantal landen, waaronder ook Nederland. Jongeren kwamen in opstand tegen het gezag in hun land en in de wereld. De jongere generatie verweet de regering

hypocrisie, omdat zij hun eigen burgers fundamentele vrijheid zouden ontfagen, de derde wereld uitbuiten en erg gewelddadig waren. De opstand was vooral gericht tegen de ‘oude maatschappij’ en traditionele moraliteit. Zij wilden de regels vernieuwen en bepaalde dingen aan de kant zetten.

Deze revolutie bracht twee veranderingen met zich mee: enerzijds de expansie van het gebruik van *du* en anderzijds het weigeren van het erkennen van een hiërarchisch onderscheid tussen mensen en het dus aanspreken met een titel. Veel studenten waren tegen de machtsverhoudingen en status en gingen *du* veel meer gebruiken (Besch, 1998).

Een andere reden van de uitbreiding of verschuiving naar *du*, is volgens Bausinger (1979) dat jongeren meer vrije tijd hebben en elkaar op veel meer plekken treffen dan voorheen. Dit zijn meestal informele plaatsen, zoals de bioscoop of de disco. Ze kiezen daarom eerder voor de informele en minder afstandelijke aanspreekvorm. De *du*-vorm is licht en klinkt licht: het drukt meer sympathie uit.

De betekenis van de aanspreekvormen *du* en *Sie* veranderde na die tijd, maar dit gebeurde erg langzaam. *Du* werd niet meer alleen nog gebruikt tussen personen die erg nader tot elkaar stonden, maar dus ook tussen studenten onderling. Het zou eerder ‘sympathie’ aangeven dan vertrouwelijk contact. Tegenwoordig zie je in Duitsland een opkomst van de jij-vorm binnen bepaalde gebieden. Op internet, bij muzikale gelegenheden, op sportverenigingen en in cafés wordt steeds meer getutoyeerd (Besch, 1998).

2.5 Verschillen

Zoals misschien al duidelijk is geworden, bestaan er verschillen tussen wat door Nederland en Duitsland als beleefd of normaal wordt gezien en wat niet. Dit heeft effect op de keuze van de aanspreekvorm. Hieronder worden de verschillen tussen Nederland en Duitsland beschreven die van invloed kunnen zijn op deze keuze.

2.5.1 Beleefdheid

De omgangsvormen in Nederland worden door mensen uit Duitsland vaak als onbeleefd bestempeld. Duitsers zouden afknappen op het vrijblijvende en laconieke gedrag van de Nederlanders. Ze denken dat Nederlanders alleen maar tutoyeren en dit wordt als on hoffelijk en onaangenaam gezien (Foolen, 1995). In Duitsland zouden de omgangsvormen een veel grotere rol spelen: Duitsers willen met respect behandeld worden. Zij spreken elkaar daarom onderling aan met *Sie*, maar ook in de omgang met buitenlanders gebruiken zij deze vorm. De Nederlanders zien dit juist weer als stijf en afstandelijk (Kleijn, 2011). Je zou kunnen zeggen dat Duitsers meer waarde hechten aan hun *negative face*, zoals Brown en Levinson (1987) dit noemen in hun beleefdheidstheorie, en Nederlanders hun *positive face* belangrijker vinden. Misschien heeft men in Duitsland in termen van Claes en Gerritsen (2002) een grotere neiging om gezichtsverlies te voorkomen en wordt er daarom bijna altijd gevousvoveerd.

2.5.2 Conventies

Het Nederlands kent geen duidelijke conventie of norm op het gebied van aanspreekvormen. Volgens Renkema (1985) zijn er wel regels voor het gebruik van *u* en *jij*, maar deze zijn gebaseerd op gewoonten en gebruiken, zoals het geven van een hand. Volgens Van den Toorn (1977) dienen *je* en *jij* voor een vertrouwelijke aanspraak en *u* voor een beleefde aanspraak. Als iemand zijn gesprekspartner niet kent, is de relatie tussen beiden (nog) niet vertrouwelijk en wordt er niet getutoyeerd. De opgestelde regels van Renkema en Van den Toorn komen in dat opzicht overeen. Naast de factoren van status en solidariteit, spelen nog meer factoren een rol bij de keuze van de aanspreekvorm, zoals de leeftijd van de gesprekspartner.

Volgens Foolen (1995) ligt het onderscheid van het gebruik van *u* en *jij* in het Duits veel dieper vast in de taal. De regels staan meer vast in de taal zelf: *Sie* drukt respect uit en de spreker bewaart hiermee een zekere afstand tegenover de gesprekspartner. Dit is de aanspreekvorm die gebruikt wordt bij mensen die verder van de gesprekspartner af staan en dit komt vaak hoffelijk en gedistantieerd over. *Du* is voorbehouden aan vrienden, goede bekenden en mensen die een lange tijd met elkaar werken. Het is volgens Besch (1998) de aanspreekvorm die gebruikt wordt door mensen die een vertrouwelijke en familiale band met elkaar hebben of naar kinderen, dieren, dingen, abstracties, binnen religieuze gemeenschappen en bij de jeugd.

2.5.3 Betekenis

Een belangrijk verschil tussen de twee talen is de precieze inhoud van de vormen *je* of *jij* en *du*. Ze betekenen namelijk iets anders. Het Nederlandse *je* of *jij* niet hetzelfde dan het Duitse *du*. Als iemand in het Nederlands tutoyeert, betekent dit nog niet dat men bevriend met elkaar is of de ander bijzonder sympathiek vindt: het is meer de standaardaanspreekvorm. Het Duitse *du* heeft echter wel de betekenis dat je de ander erg sympathiek vindt en hem of haar ziet als een vriend. Het is een veel duidelijker teken van nabijheid en vertrouwdheid dan *jij* en wordt enkel gegeven aan geselecteerde personen. Dit geldt bijvoorbeeld voor familieleden, mensen met wie zij een intieme band hebben of voelen (Kleijn, 2011).

2.5.4 Aanspreken van God

Wat opvallend is, is dat God en de doden in het Duits wel worden aangesproken met de informele variant, terwijl je zou denken dat God aangesproken wordt met de aanspreekvorm die respect uitdrukt. In Nederland zou het heel opmerkelijk en bijna godslasterlijk zijn God met *jij* aan te spreken. Timmerman (2007) deed onderzoek naar de manier in aanspreken van God in verschillende landen. Daaruit kwam naar voren dat de oudste aanspreekvorm de tutoyeervorm is in de meeste landen. De talen waarin de Bijbel oorspronkelijk geschreven is kende geen beleefdheidsvormen en de aanspreekvorm *u* werd daardoor niet gebruikt.

Tussen de twaalfde en veertiende eeuw kwam er pas een beleefdheidsvorm in veel Europese talen, maar in het religieuze taalgebruik sloeg dit eerst niet aan. Volgens Timmerman is dit niet uit oneerbiedigheid, maar omdat God boven mensen en maatschappelijke verhoudingen staat. De beleefdheidsvorm in die tijd, *gij*, werd hierbij dus niet gebruikt. Tussen de zestiende en zeventiende eeuw gebeurde er in Nederland iets opmerkelijks: de oorspronkelijke aanspreekvorm *du* werd min of meer verdreven door de beleefdheidsvorm *gij*. *Du* verdween zo uit de standaardtaal en God werd nu ook aangesproken met enige aanspreekvorm, *gij*. Het was toen geen beleefdheidsvorm meer, maar een neutrale vorm om iedereen mee aan te spreken. In het Duits kwam deze verandering niet voor, de beleefdheidsvorm in religieus taalgebruik is er niet tot op de dag van vandaag. Goden, geesten en overledenen worden aangesproken met *du*.

2.5.5 Aanspreekvormen student en docent

Een Nederlandse student die in Duitsland studeert heeft het volgende gesprekje met een docent:

Student: Guten Tag Herr X

Docent: Guten Tag Frau X

Student: Haben Sie morgen Zeit? Kann ich dann in Ihre Sprechstunde kommen?

Docent: Ja, Sie können morgen in meine Sprechstunde kommen

Voor de Nederlandse studente is dit een vreemde gewaarwording: ze wordt aangesproken met *Sie* door iemand die hoger in rang staat. Zij heeft vanuit haar eigen taal heel andere ideeën over welke aanspreekvorm ‘normaal’ is. Vaak wordt er in Nederland *jij* gebruikt bij vriendschappelijk en solidair contact. Het is hier niet ongebruikelijk om iemand na de eerste ontmoeting al aan te spreken met *jij*. Dit zou in Duitsland ongeoorloofd zijn. (Boonen en Harmes, 2013: 164-165)

In Duitsland spreken student en docent elkaar allebei aan met *Sie* (Boonen en Harmes, 2013). Hiermee drukken zij wederzijds respect uit en vergroten zij de sociale afstand tussen elkaar. Over het algemeen wordt in Nederland de docent door de student aangesproken met *u* en spreekt de docent de student aan met *je*. Hierbij zou de keuze gebaseerd kunnen zijn op het hiërarchisch onderscheid, waarbij de docent hoger in de hiërarchie staat en dus met *u* aangesproken wordt. In Duitsland wordt heen en weer *Sie* gebruikt omdat dit het wederzijds respect zou bevorderen. Volgens Bausinger (1979) brengt het gebruik van *du* in de interactie tussen student en docent een soort vervreemdingseffect met zich mee. Het wordt dan gezien als een belediging van de formaliteit van de situatie. Daarnaast wordt de machtsverhouding wordt met de vorm *du* gecontrasteerd.

Net als in Nederland is er in Duitsland soms ook onzekerheid over welke vorm gebruikt moet worden: de persoonlijke *du* of de afstandelijke *Sie*? Zoals ik in paragraaf 2.4.2 al heb

besproken, komt de combinatie van *du* en de achternaam of *Sie* en de voornaam vaak voor. Een dergelijke vorm kent het Nederlands niet. In Nederland treedt er verwarring op in situaties waarin men niet weet in hoeverre er sprake is van solidariteit (Vermaas, 2005: 61).

Vermaas (2005) heeft in haar onderzoek onder 597 respondenten gekeken naar het *u*-gebruik tussen student en docent en naar verschillen over de tijd, maar dan in het voortgezet onderwijs. In Nederland geldt hiervoor dat status wel van belang zou zijn en solidariteit minder, omdat het om een verticale relatie gaat.

tabel 27: u of jij/je tegen leraren per opleiding van alleen de jonge generatie

	u	jij/je	totaal
MAVO	149 87.1	22 12.9	171 28.6
HAVO	181 80.1	45 19.9	226 37.9
VWO	160 80.0	40 20.0	200 33.5
totaal:	490 82.1	107 17.9	= 597 = 100%

De cijfers in deze tabel staan voor het aantal respondenten dat het antwoord erboven heeft gegeven, dus *u* of *jij/je*. Het cijfer dat eronder staat geeft het percentage weer. Zo is te zien dat havisten vaker *u* gebruiken naar docenten dan vwo'ers, maar dat de formele vorm nog steeds het meest frequent is. Uit haar onderzoek kwam ook naar voren dat alleen bij de jonge generatie het *u* zeggen tegen leraren is verminderd. Dit geldt vooral voor de onkerkelijken, jongens, vwo'ers en havisten. De verschillen tussen de generaties zijn veel kleiner dan in bijvoorbeeld een gesprek waarbij een onbekende geholpen wordt. Vaker is daar een horizontale relatie. 82.1 procent zegt *u* tegen de leraar. Uit haar onderzoek komt echter niet naar voren waarom ze een bepaalde aanspreekvorm kiezen. Ook heeft ze niet gekeken naar hoe dit gaat op universiteiten. Dat zal ik wel gaan onderzoeken.

3. Onderzoeksdeel

3.1 Het onderzoek

In het onderzoeksdeel van deze scriptie zal de volgende vraag onderzocht worden: Is er een verschil tussen Nederland en Duitsland in de variatie van het voornaamwoordelijk gebruik van aanspreekvormen in de interactie tussen docent en student? En zo ja, wat zijn de verschillen precies?

Zoals ik in hoofdstuk 2 heb besproken, zeggen de informatieve boekjes, waarin de 'regels' voor het gebruik van aanspreekvormen staan, dat er zeker een verschil is tussen de

aanspreekvorm die in de interactie tussen docent en student gehanteerd wordt. In Duitsland zou dit over en weer de vorm *Sie* betreffen en in Nederland gebruik je als student de vorm *u* en als docent de vorm *jij*. In Nederland zouden echter meerdere factoren een rol kunnen spelen bij het bepalen van de vorm. Factoren die volgens Boonen en Harmes (2013) een rol kunnen spelen zijn de leeftijd, de herkomst, het geslacht, de afstand tussen beide sprekers en de opleiding van de aangesprokene. In Duitsland lijken deze factoren geen rol te spelen: *Sie* is voor mensen die elkaar niet (goed) kennen en die geen vertrouwelijke band hebben; *du* is voor vertrouwelijk en vriendschappelijk contact. Er wordt hierbij niet gesproken over bepaalde eigenschappen van de gesprekspartner. In dit onderzoek wil ik proberen te achterhalen of er factoren zijn die ook in het Duits wel degelijk een rol spelen. Dit onderzoek richt zich met name op de gesproken taal, maar ook het contact via e-mail zal kort behandeld worden.

3.2 Cross-cultureel onderzoek

Het vergelijken van een aspect in twee landen is een vorm van cross-cultureel onderzoek. Het gaat om cultuurverschillen in communicatie. Hofstede (2005) heeft zes dimensies gedefinieerd van waaruit een cultuur kan worden vergeleken met andere culturen. Deze dimensies hebben vaak ook invloed op de manier waarop er gecommuniceerd wordt. Volgens mij zijn er drie dimensies die van belang zijn als het om de manier van aanspreken van de ander gaat. Als eerste is dit de machtsafstand, wat gaat over de hiërarchie of (on)gelijkheid tussen mensen in een land. Is de machtsafstand groter, dan zal er anders gecommuniceerd worden dan als deze kleiner is. Volgens Vismans (2005) zal bij een grotere machtsafstand een andere aanspreekvorm gekozen worden dan bij een kleinere.

Daarnaast is het van belang of een land individualistisch of collectivistisch is: in individuele landen zijn de mensen meestal meer op zichzelf gericht dan op de groep. Ze willen meer afstand bewaren tot een ander. Ze hechten hier meer waarde aan hun *negative face* en zullen eerder voor de aanspreekvorm kiezen die respect uitdrukt, de formele variant. In een collectivistisch land zal meer worden getutoyeerd.

Als derde noemt hij de masculiniteit. Dit geeft aan in hoeverre waarde wordt gehecht aan traditionele mannen- en vrouwenrollen. Deze dingen zijn van invloed op hoe er in landen gecommuniceerd wordt. Als een spreker mannen boven vrouwen stelt, zal hij mannen eerder aanspreken met *u*.

Duitsland en Nederland zijn beide individualistische landen die ook nog eens naast elkaar liggen, dus je zou veel overeenkomsten verwachten op grond van deze dimensies. Toch verwacht ik dat er verschillen bestaan tussen de motieven om voor een bepaalde aanspreekvorm te kiezen.

3.3 Hypothese

Ik denk dat het onderscheid dat in Duitsland wordt gemaakt met enerzijds vertrouwelijk en anderzijds respectvol contact te kort door de bocht is. De situatie in de interactie tussen een student en docent is in Duitsland naar beide kanten respectvol en daarom wordt er van beide kanten volgens de literatuur aangesproken met *Sie*. Ik denk dat er in de loop van de tijd misschien toch een verschuiving zou kunnen hebben plaatsgevonden, wat destijds ook gebeurde met de aanspreekvormen tussen studenten onderling.

Ik verwacht dat in Nederland de variatie in het gebruik van een bepaalde aanspreekvorm veel groter is. Zoals Renkema (1985) ook zei: er is hier niet een duidelijke norm over wat de beste keuze is. Ik denk dat er hier veel meer factoren dan respect en vertrouwelijkheid een rol spelen. Dit is wat Vermaas (2005) ook onderzocht heeft. Het interessante is om te bekijken of de factoren die Vermaas noemt over het Nederlands misschien ook invloed hebben op de keuze die in Duitsland gemaakt wordt, ook al is men zich daar niet zo bewust van.

Factoren die een rol kunnen spelen zijn:

- De leeftijd
- De plaats op de ‘sociale ladder’
- De tijd dat je de ander kent
- Hoe vaak je de ander hebt gesproken
- De vraag of je een (vertrouwelijke) band voelt met de ander
- De omgeving waarin het gesprek plaatsvindt (de situatie)
- De communicatievorm (gesproken of geschreven taal)

Daarnaast verwacht ik wel dat docenten in beide landen doorgaans met *u* worden aangesproken, maar dat dit in Duitsland meer gebeurt of vanzelfsprekender is dan in Nederland.

3.4 Methode

De onderzoeksvraag hoop ik te kunnen beantwoorden door enquêtes af te nemen bij studenten aan universiteiten in Nederland en Duitsland. Deze manier is geschikt omdat je door middel van een enquête op systematische wijze de mening van respondenten kunt achterhalen en deze gegevens kunt verwerken tot statistische resultaten. Een ander groot voordeel is dat alle respondenten gelijke stimuli krijgen: iedereen krijgt hetzelfde formulier met dezelfde vragen, waardoor onderlinge verschillen niet kunnen liggen aan het ontwerp van de enquête, maar op de onderzochte verschijnselen. Nadelen van het afnemen van een schriftelijke enquête zijn er echter ook: er kan niet gecontroleerd worden of respondenten eerlijk antwoorden en het is niet mogelijk om studenten verder te ondervragen over hun gegeven antwoorden. (Diepeveen et al., 2006) Zo is het mogelijk dat respondenten de enquête sociaal wenselijk invullen en voor het antwoord gaan wat volgens hen zegt ‘hoe het hoort’.

3.5 Respondenten

Bepaalde variabelen, zoals de opleiding, taalachtergrond, sekse en leeftijd van de respondent, zouden de resultaten kunnen beïnvloeden. Daarom is er in dit onderzoek rekening gehouden met een goede verdeling binnen deze variabelen. Ik zal deze hieronder bespreken.

3.5.1 Opleiding en leeftijd

De opleiding van de studenten kan invloed hebben op de keuze voor een aanspreekvorm. Daarom is er in dit onderzoek gekozen voor studenten van een bètastudie (Natuurkunde/Informatica) en een alfa-studie (Nederlandse taal- en letterkunde), zowel in Nederland als in Duitsland. In Duitsland was er een aantal studenten met een andere talen- of cultuurstudie, zoals cultuurwetenschappen. Het nadeel van het bevragen van (Nederlandse) taal- en letterkunde studenten is dat deze studenten al colleges over normen en aanspreekvormen hebben gehad. De kans bestaat dat ze antwoorden hoe het zou moeten in plaats van wat de daadwerkelijk zouden doen.

De respondenten zijn voornamelijk tweede- en derdejaars studenten van Universiteit Leiden en de Universiteit Duisburg-Essen. De leeftijd van de respondenten moet tussen de 19 en 25 jaar liggen. De enquêtes van de studenten die buiten deze grenzen zal ik niet meenemen omdat de leeftijd van de persoon dan wellicht van invloed zou kunnen zijn op de keuze voor een aanspreekvorm.

3.5.2 Taalachtergrond

Bij de Nederlandse respondenten is het Nederlands hun eerste taal en bij de Duitse respondenten Duits. De respondenten die een andere moedertaal hadden, heb ik niet meegenomen in het onderzoek. Dit is om mensen uit te sluiten die misschien nog niet helemaal bekend zijn met het taalsysteem in het land. Hierdoor kunnen zij geen goede uitspraken doen over hoe het er over het algemeen gaat. Ik wil namelijk weten hoe het er gaat en niet hoe ze denken dat het hoort.

3.5.3 Sekse

Bij het selecteren van respondenten is rekening gehouden met een zo goed mogelijke verdeling tussen mannen en vrouwen. Ik verwacht dat er bij de bètastudies meer mannen zijn dan bij de alfastudies en omdat ik deze beide soorten studies meeneem voor beide landen, verwacht ik een min of meer gelijke verdeling.

3.6 Ontwerp

Dit onderzoek wordt afgenomen door middel van een schriftelijk enquête. In deze enquête staan open vragen en meerkeuzevragen. In de open vragen staan de wat algemenere vragen en moeten de respondenten zich proberen voor te stellen welke aanspreekvorm zij zelf gebruiken. De meer specifieke vragen zijn de meerkeuzevragen. Hierbij wordt een situatie

geschetst en moeten de respondenten proberen te bedenken wat zij zouden kiezen in die situatie.

3.6.1 Persoonlijke gegevens

Voordat de echte enquêtevragen moeten de respondenten een aantal persoonlijke gegevens invullen. Dit is om te voorkomen dat ik studenten in het onderzoek meeneem die niet binnen het kader vallen. Deze gegevens zijn makkelijk te categoriseren in wel en niet geschikt en daarom kun je de gevallen die je niet mee wilt nemen ook buiten het onderzoek houden.

3.6.2 Enquêtedeel

De enquête is opgebouwd uit een aantal meerkeuzevragen en een aantal open vragen. Het deel met meerkeuzevragen bestaat uit een wat algemener deel (de eerste twee vragen), een deel waarbij de respondenten een keuze moeten maken voor een bepaalde vorm in een gegeven situatie en een deel met ja/nee-vragen waarbij de respondenten moeten aangeven of bepaalde factoren van invloed zijn bij hun keuze.

Het begint met een heel algemene vraag: Welke aanspreekvorm gebruik je doorgaans tegen je docenten? Hier zouden alle mogelijke factoren van toepassing kunnen zijn. Toch is deze vraag relevant, want je kunt ermee bepalen wat de studenten uit beide landen min of meer als norm zien. Als ze later, als de vragen specifiekere worden, meer gaan nadenken over het gebruik van een bepaalde vorm in een bepaalde situatie, krijgt het meer diepgang en zijn de antwoorden denk ik eerder gebaseerd op wat de student echt zelf zou doen en niet wat hij denkt dat zou moeten.

De tweede vraag over of studenten de aanspreekvorm wel eens proberen te vermijden omdat ze niet weten welke vorm ze moeten kiezen is gesteld omdat volgens de literatuur Nederlandse studenten erg goed zijn in het geheel vermijden van de aanspreekvorm (Vermaas, 2005; Vismans 2005). Over hoe het onder Duitse studenten is, is naar mijn weten niets bekend. Het is daarom interessant om te onderzoeken of dit in Duitsland ook gebeurt of dat zij zo zeker zijn van een aanspreekvorm in een situatie dat dit niet nodig is.

Bij de ‘situatievragen’ kan de respondent kiezen tussen *u* en *jij/je*. Er is dus een tweedeling gemaakt en geen driedeling zoals Vermaas (2005) in haar onderzoek wel deed. Zij maakt ook nog een onderscheid tussen *jij* en *je* maar ik heb dit meegenomen als één mogelijkheid. De situatievragen proberen te voorkomen dat de respondenten te veel gestuurd worden naar een bepaald antwoord. Door de factoren in te bouwen in verhaaltjes, hoop ik dat de respondenten minder doorhebben waar ik naartoe wil. Dit heb ik gedaan door niet expliciet de betreffende factor waar het om gaat te noemen (zoals of je de ander goed kent of niet), maar het in te bouwen in een verhaal.

Bij vraag 4) en 6), de situaties die gaan over de intensiteit van het contact met de docent, komt een/de factor in de ene vraag in een positieve variant naar voren (de student kent de docent wel) en in de andere vraag in een negatieve variant (de student kent de docent niet of nauwelijks) Er wordt geprobeerd het zo min mogelijk op te laten vallen dat het om twee varianten van dezelfde vraag gaat, daarom is er een andere situatie gegeven. De situatie die

geschetst wordt is bij beide vragen een formele context: de vraag om te begeleiden met een scriptie of het inzien van een tentamen. De situatie of context wordt hier echter niet getoetst: het gaat om of het van invloed is of de respondent de betreffende docent kent of niet.

4. *Je schrijft een scriptie over een onderwerp waar een bepaalde docent veel van af blijkt te weten. Je wilt dus graag dat deze docent je begeleidt met je scriptie. Je hebt deze docent nog niet eerder gesproken, maar je weet/denkt wel dat deze persoon bereid is om je te begeleiden. Je benadert deze docent.*

- U
- Jij/je

Bij vraag 4) gaat het om een formele situatie, waarbij je de betreffende docent nog niet (goed) kent. Bij vraag 6) gaat het ook om een formele situatie, namelijk het inzien van een tentamen, maar hierbij ken je de docent beter of goed. Door alle overige variabelen hetzelfde te laten en alleen de situatie te veranderen, kan ik misschien achterhalen of deze factor een rol speelt bij studenten.

6. *Je wilt graag een tentamen inzien dat je in de afgelopen tentamenweek hebt gemaakt. Dit kan bij de docent bij wie je het vak hebt gevolgd. Je hebt in het verleden ook al colleges van deze persoon gehad. Je vraagt aan de docent of je het misschien de volgende week kunt inzien.*

- U
- Jij/Je

In de vragen 3), 5) en 7), waarin een gesprek plaatsvindt in een bepaalde omgeving, gaat het wel om de gesprekssituatie. Er is een situatie gegeven met een interactie tijdens een college, een interactie in de pauze van een college en een interactie die volledig buiten de formele context is, in de trein. Ik wil door middel van deze vragen proberen te achterhalen of de omgeving van invloed is.

De vragen zijn in paren in de enquête ingebouwd. Toch staan deze vragen niet meer na elkaar. Dit is om te voorkomen dat respondenten hun antwoord van de ene situatie af laten hangen van de andere, tegenovergestelde situatie.

Bij het derde deel, de ja/nee-vragen, worden de vragen wel direct gesteld. De respondenten hoeven zich geen situatie voor te stellen maar kunnen 'ja' of 'nee' antwoorden. De respondenten moeten beslissen of een bepaalde factor voor hen uit maakt en op grond daarvan een antwoord kiezen. Achter sommige antwoorden staat een toelichting omdat het antwoord daar anders verschillende dingen kan betekenen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij deze vraag:

5. *Zou je in een e-mail een docent sneller aanspreken met 'u' dan in een normale interactie?*
- *Ja*
 - *Nee, het maakt geen verschil*
 - *Nee, ik zou eerder 'jij' gebruiken*

Als er alleen 'nee' had gestaan, had het de twee dingen kunnen betekenen die als laatste twee antwoordmogelijkheden zijn gegeven. De ja/nee-vragen proberen te ontdekken of de factoren geslacht van de docent, communicatievorm, sympathie voor de docent en de leeftijd van de docent van invloed zijn.

De open vragen geeft de respondenten de kans om een toelichting te geven op de gegeven antwoorden. Bij de een na laatste vraag mogen de studenten aangeven welke factor hun keuze voor een aanspreekvorm het meest beïnvloedt. Ik verwacht dat sommige respondenten ook een uitgebreidere toelichting zullen geven waaruit ik nuttige informatie kan halen.

3.7 Afnames

De enquêtes zijn in maanden mei en juni 2014 schriftelijk afgenomen tijdens hoorcolleges op Universiteit Leiden en Universität Duisburg-Essen. De hoorcolleges waren van de opleidingen Nederlandse taal- en letterkunde, een menging van andere talen- en cultuurstudies (in Duitsland), en Informatica. Voorafgaand aan het afnemen is er een praatje gehouden met instructies en tijdens de afnames is er gekeken of de studenten niet overlegden.

4.Resultaten

De factoren die een rol zouden spelen en van waaruit mijn onderzoek startte, waren de volgende:

- De leeftijd
- De plaats op de 'sociale ladder'
- De tijd dat je de ander kent
- Hoe vaak je de ander hebt gesproken
- De vraag of je een (vertrouwelijke) band voelt met de ander
- De omgeving waarin het gesprek plaatsvindt (de situatie)
- De communicatievorm (gesproken of geschreven taal)

De factor 'de plaats op de sociale ladder' kwam in de enquête niet specifiek aan bod. Dit ervaar ik uitgaande dat deze factor constant is bij de relatie tussen student en docent. Dit kan op zichzelf een grote invloed hebben op hoe de respondenten antwoorden hebben gegeven. Als dit voor een student de belangrijkste factor is bij de keuze, kan hij of zij dit alsnog aangeven bij de open vragen.

4.1 Dataverwerking

De gegeven antwoorden in de enquêtes zijn verwerkt in het programma SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*). In dit programma kun je alle variabelen goed in kaart brengen en een statistische berekening laten maken van de ingevoerde resultaten. Het invoeren van de antwoorden van alle enquêtes ging efficiënt, omdat de meeste vragen meerkeuzevragen waren en ik dit door middel van een cijfer makkelijk kon invoeren. Bij de open vragen was dit echter lastiger: omdat elke respondent een ander antwoord geeft, kun je er geen statistische berekening op loslaten. Om toch een idee te kunnen geven van wat studenten hier hebben ingevuld, heb ik alle antwoorden bekeken en op grond hiervan categorieën gemaakt. Elk antwoord paste hierdoor onder een nummer. Het gevaar hiervan is wel dat ik een antwoord verkeerd kan interpreteren en het dus onder het foute nummer kan scharen. Als een respondent meerdere dingen opnoemde, heb ik het eerst opgenoemde gekozen. Deze categorieën benoem ik bij mijn analyse. Ik heb de studies van de respondenten niet allemaal overgenomen in het programma, maar ik heb twee categorieën gemaakt om het overzichtelijk te houden: alfa-studies en bètastudies. De studenten van talen- en cultuurstudies zijn ingedeeld bij de alfa's en de studenten Informatica bij de bèta's.

4.2 Respondenten

Mijn streven was om van elke studie veertig studenten te vinden die binnen de doelgroep vielen. In totaal zou dit dus neerkomen op 160 respondenten. Uiteindelijk zijn er 137 respondenten die de enquête hebben ingevuld, van wie 60 mannen en 77 vrouwen; 59 Nederlandse studenten en 71 Duitse studenten. De meeste studenten zitten in hun tweede jaar (61 studenten) of in hun derde jaar (46 studenten). De gemiddelde leeftijd van alle respondenten is 22 jaar. De man-vrouwverdeling was in beide groepen bijna gelijk. In totaal zijn er wel meer studenten die een alfa-studie dan een bètastudie doen. Bij zeven studenten is de taal van het land niet hun moedertaal; deze respondenten vormen een aparte groep en dit zijn allemaal Duitse studenten.

Nederlandse studenten

		Mean	Count
Leeftijd		21	
Geslacht	Man		29
	Vrouw		27
Studiejaar	1 ^e jaar		3
	2 ^e jaar		24
	3 ^e jaar		23
	4 ^e jaar		4
	5 ^e jaar		0
	6 ^e jaar		1
	7 ^e jaar		0
	Pre-master		1
	Master		0

		Column N%
Studie	alfa-studie	64,8%
	bètastudie	35,2%

Duitse studenten

		Mean	Count
Leeftijd		22	
Geslacht	Man		25
	Vrouw		39
Studiejaar	1 ^e jaar		11
	2 ^e jaar		32
	3 ^e jaar		16
	4 ^e jaar		3
	5 ^e jaar		0
	6 ^e jaar		1
	7 ^e jaar		0
	Pre-master		0
	master		1

		Column N%
studie	alfa-studie	57,8%
	bètastudie	42,2%

17 respondenten vielen alsnog af omdat zij niet binnen de leeftijdsgrenzen pasten: dit zijn dus de resultaten van in totaal 120 respondenten. In de tabel hieronder staan de kenmerken van de respondenten die ik uiteindelijk heb meegenomen in mijn onderzoek.

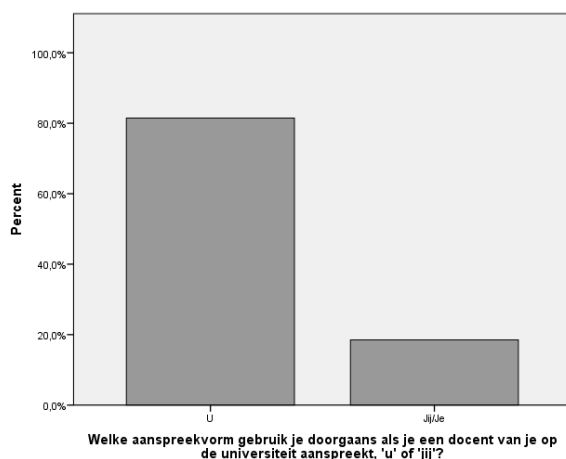
		Mean	%	Aantal
Leeftijd		21		
Geslacht	Man		45,0%	54
	Vrouw		55,0%	66
Moedertaal	Nederlands		46,7%	56
	Duits		53,3%	64
	Anders		0,0%	0
Studie	alpha-studie		60,0%	72
	bèta-studie		40,0%	48
	1e jaar		11,7%	14
	2e jaar		46,7%	56
	3e jaar		32,5%	39
	4e jaar		5,8%	7
	5e jaar		0,0%	0
	6e jaar		1,7%	2
	7e jaar		0,0%	0
	Pre-master		0,8%	1
	Master		0,8%	1

4.3 Analyse

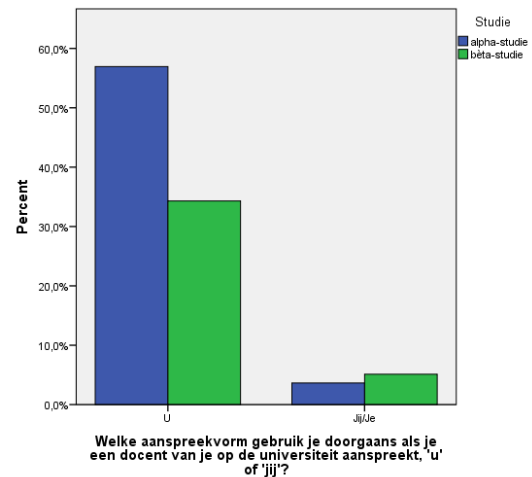
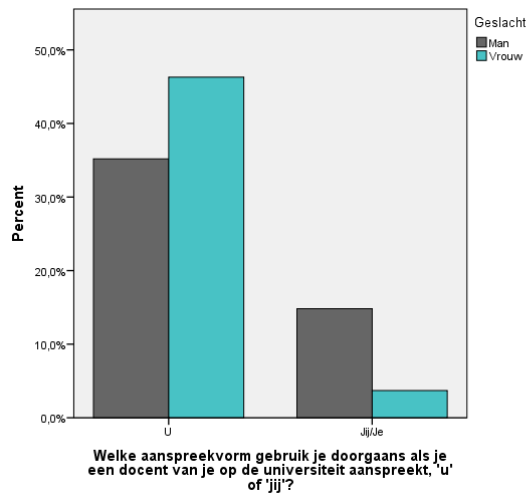
De analyse is gemaakt door per onderdeel van de enquête te kijken. Er wordt per vraag een vergelijking gemaakt tussen de Nederlandse en de Duitse studenten.

4.3.1 Standaard gebruik

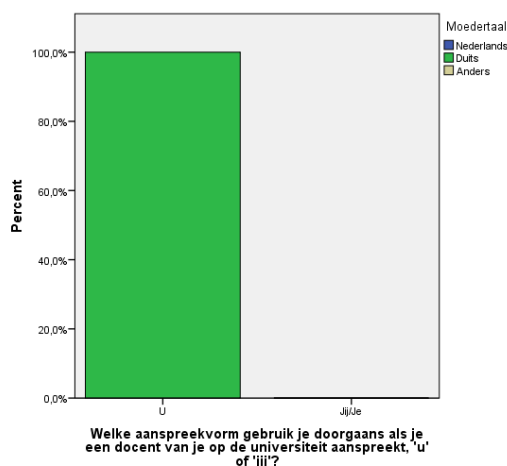
Nederlandse student

De vorm die onder Nederlandse studenten doorgaans het meest gebruikt wordt, is *u*. Toch is er ook een aantal mensen dat doorgaans *je* of *jij* zegt tegen een docent. Iets meer dan 80 procent geeft aan doorgaans *u* te gebruiken tegen de docent en bijna 20 procent gebruikt liever *jij* of *je*. Opvallend is dat er meer mannen dan vrouwen zijn die eerder doorgaans de docent tutoyeren. Dit is te zien in de eerste grafiek hieronder. In de tweede grafiek is te zien dat in Nederland het aantal betástudenten dat tutoyeert veel groter is dan het aantal alfa-studenten.

Het percentage Duitse studenten dat doorgaans de vorm *u* gebruikt, is veel groter. Daar hebben alle respondenten *u* ingevuld als vorm die ze doorgaans kiezen.

4.3.2 Vermijding

Nederlandse student		Count	Column N %
Probeer je de aanspreekvorm wel eens te vermijden omdat je niet weet welke vorm je moet kiezen?	Nee	18	32,1%
	Ja	38	67,9%

Op de vraag of de respondent de aanspreekvorm in een interactie met een docent probeert te vermijden omdat hij niet weet welke vorm hij moet kiezen, antwoordde twee derde (68 procent) van de Nederlandse studenten dat hij of zij dit doet. Daarnaast is gevraagd hoe vaak het voorkomt dat de student de vorm vermijdt. Meer dan 60 procent vermijdt de aanspreekvorm soms, ongeveer 20 procent doet dit regelmatig en ongeveer vijf procent doet dit vaak of zelfs heel vaak. Vijf procent van de studenten zegt zelden de aanspreekvorm te vermijden.

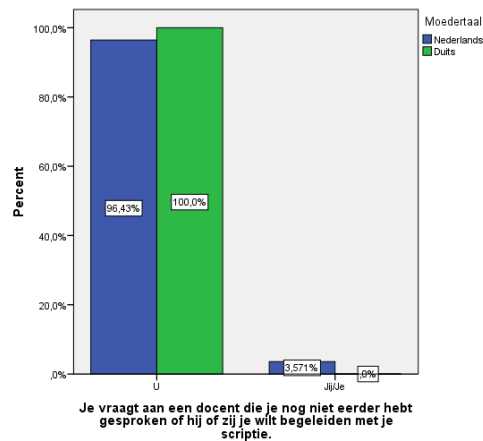
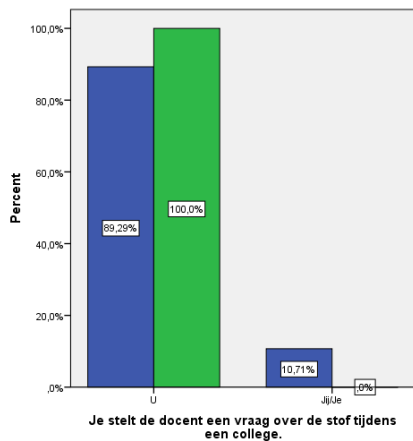
Duitse student		Count	Column N %
Probeer je de aanspreekvorm wel eens te vermijden omdat je niet weet welke vorm je moet kiezen?	Nee	22	34,4%
	Ja	42	65,6%

Ook in Duitsland is er onder studenten soms onduidelijkheid of onzekerheid over de juiste vorm. 66 procent zegt wel eens de aanspreekvorm te vermijden en 34 procent zegt dit helemaal niet te doen. Van die 66 procent vermijdt bijna de helft de aanspreekvorm soms en ongeveer 25 procent vermijdt het zelden. 14 procent zegt de aanspreekvorm vaak te vermijden.

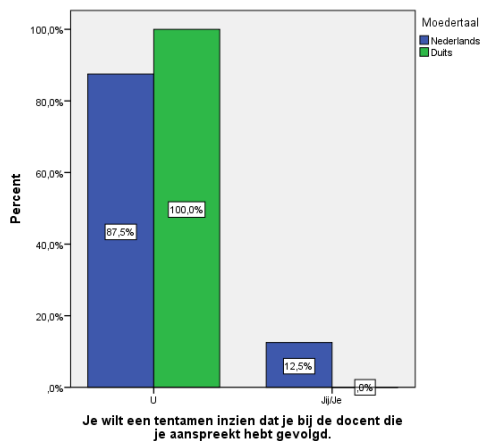
4.3.3 Factoren

Gespreksonderwerp en gesprekssituatie

In de geschetste situaties verschilde het gespreksonderwerp: in de ene situatie ging het om een gesprek over het weer of over iets uit het nieuws, wat als informeel gezien kan worden; in de andere situatie ging het om een meer formeel onderwerp, het stellen van een vraag in een college, het vragen om begeleiding bij een scriptie of het inzien van een tentamen. In de grafiek op de volgende pagina zijn de resultaten van deze vragen te zien.

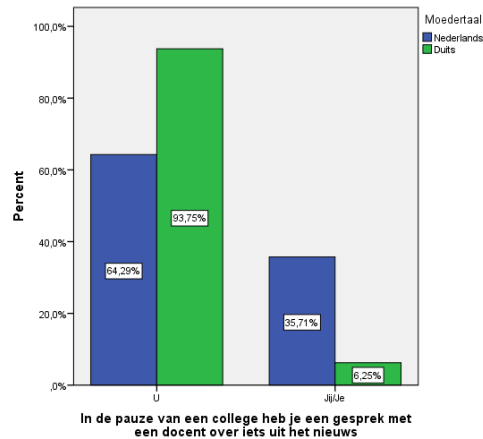
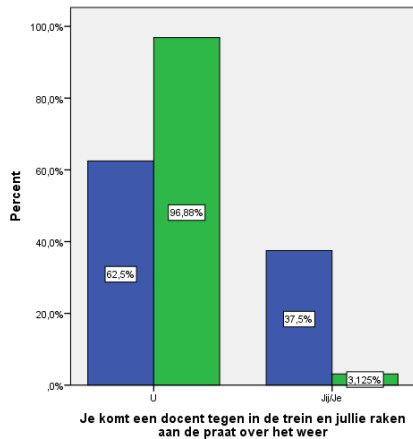
Bij de formele situaties hebben alle Duitse studenten aangegeven dat ze dit zouden doen door *Sie* te zeggen. Bij de informele situaties zegt de meerderheid nog steeds *Sie*, maar er is ook een percentage dat *du* zou gebruiken: op de vraag hoe een student de student de docent zou aanspreken als hij hem in de trein zou tegen komen, zegt 3 procent van de Duitse studenten dit te doen door de tutoyeren: de overige 97 procent zou de docent alsnog aanspreken met *Sie*. In de situatie waarbij de student en de docent in de pauze van een college met elkaar aan de praat raken over het weer, zegt zes procent te tutoyeren. De overduidelijke meerderheid van de Duitse studenten verkiest dus *Sie* boven *du*. Het gespreksonderwerp lijkt niet erg mee te spelen.

Nederlandse studenten zijn wat guller met het tutoyeren: zowel bij de formele als informele situaties zijn er studenten die de docent *jij* of *je* zeggen. Dit percentage ligt wel hoger bij de informele situaties. Bij de situatie waarbij docent en student praten over het weer, zou 64 procent *u* zeggen, maar toch ook 36 procent zou tutoyeren. Dit is een veel hoger percentage dan bij de Duitse studenten. Dit is ook het geval met het gesprek in de trein, waarbij 37,5 procent *jij* zou zeggen en 62,5 procent *u*.

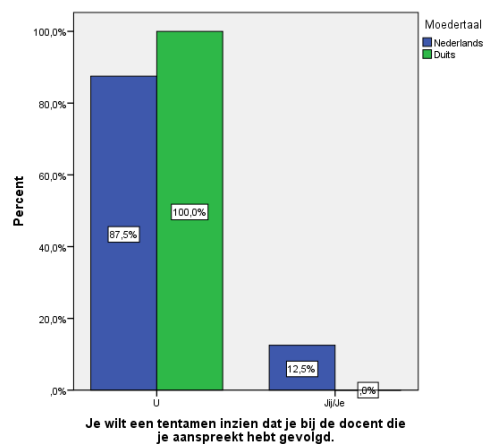
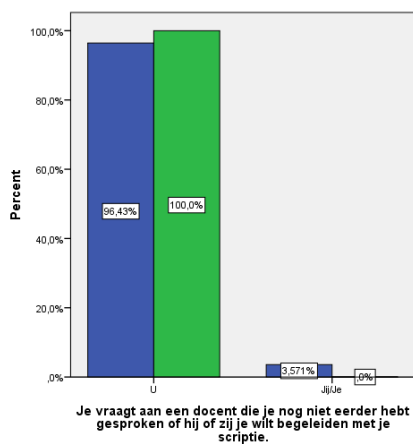
Ook de gesprekssituaties verschilden: het ene gesprek vond plaats in de trein, de ander bij de koffieautomaat en de laatste in de trein. Voor de Duitse studenten lijkt dit niet of weinig van

invloed: in de trein, in een omgeving buiten de collegezalen, verkiezen ze nog steeds de formele vorm boven de informele. Bij de Nederlandse studenten zie je dat het percentage *jij*-zeggers hoger is als het gesprek plaatsvindt in een informele omgeving.

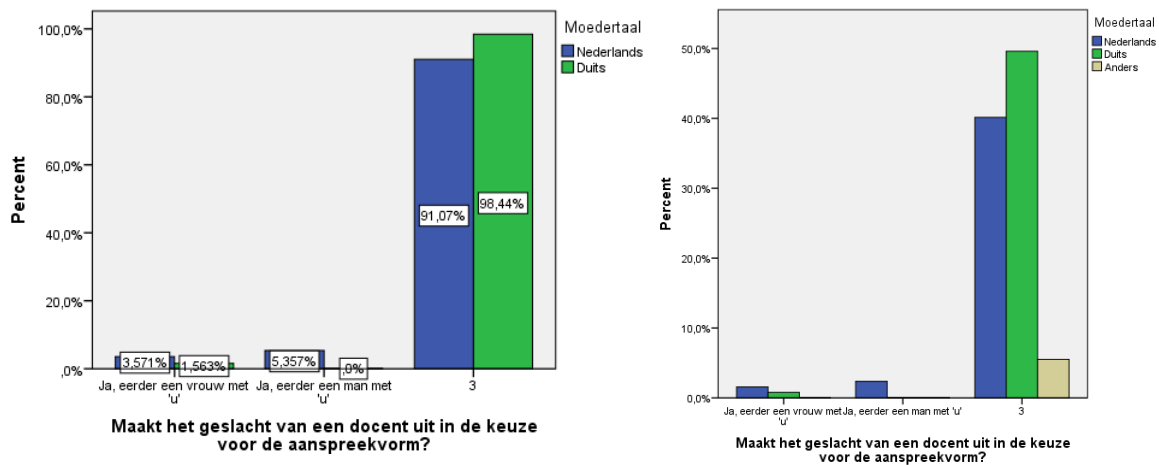
Intensiteit contact/ sociale band

Door in de ene situatie te verwerken dat de student de docent al goed kent en in de ander niet, probeerde ik erachter te komen of dit een rol kon spelen bij de keuze tussen *u* en *jij* of *Sie* en *du*.

Het blijkt dat bij de situatie waarin de student de docent nog niet eerder heeft gesproken, alle Duitse studenten *Sie* zouden zeggen; een klein deel van de Nederlandse studenten zou hier wel *jij* gebruiken: 4 procent. Bij de situatie waarin de student de docent al kent, gebruikt 12,5 procent van de Nederlandse studenten *jij*. Dit is een aanzienlijk groter percentage en het lijkt dus een rol te spelen. Bij beide situaties was de formaliteit hetzelfde, dus dit kan niet van invloed zijn geweest op de gegeven antwoorden. Voor de Duitse student lijkt het niet uit te maken of er eerder contact is geweest: bij beide situaties is unaniem voor *Sie* gekozen. De formele gesprekssituatie lijkt belangrijker.

Geslacht

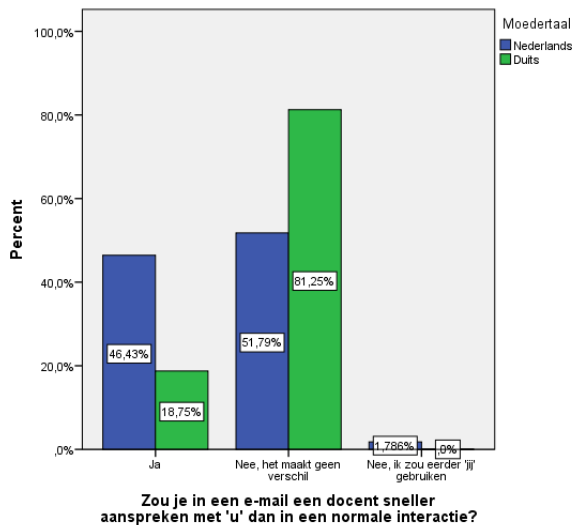
Bij zowel de Nederlandse als de Duitse studenten speelt geslacht een geringe rol. Een klein deel van de Duitse studenten zal eerder een vrouw dan een man aanspreken met *Sie* (2 procent); Nederlandse studenten zouden eerder een man dan een vrouw aanspreken met *u* (5 procent). Voor 98 procent van de Duitse studenten en 91 procent van de Nederlandse studenten maakt het echter niet uit wat het geslacht van de docent is.

In Duitsland heeft het geslacht van de student zelf geen invloed op het gegeven of hij of zij eerder een mannelijke of vrouwelijke docent tutoyeert. 3 procent van de mannelijke studenten zou eerder een mannelijke docent tutoyeren en een andere 3 procent zou dit eerder bij een vrouwelijke docent doen. Bij vrouwelijke studenten is dit in beide gevallen 1 procent.

Bij Nederlandse studenten zou 8 procent van de mannen eerder een mannelijke docent tutoyeren dan een vrouwelijke. 3 procent zou eerder een vrouwelijke docent tutoyeren. Ook hier scoren de vrouwelijke studenten gelijk: in beide gevallen 4 procent. Het percentage mannen voor wie het geslacht een rol speelt is in beide landen dus hoger.

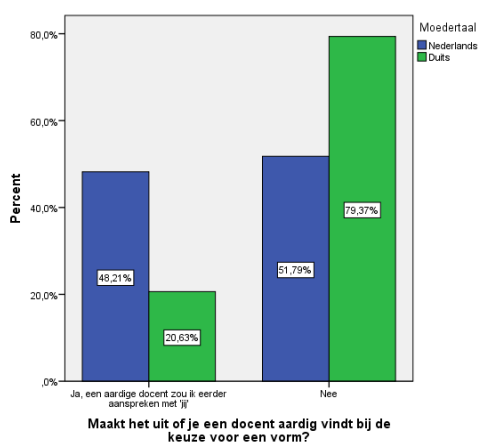
Communicatievorm

Op de vraag ‘Zou je in een e-mail een docent sneller aanspreken met u dan in een normale interactie?’ zijn de volgende resultaten gekomen. Zie de grafiek hieronder.

De meningen onder de Nederlandse studenten zijn meer verdeeld dan onder de Duitse: voor 81 procent van de Duitse studenten maakt het niet uit of ze via gesproken of geschreven taal contact hebben. 19 procent zou in een e-mail eerder *Sie* gebruiken. Bij Nederlandse studenten ligt het bijna half om half.

Sympathie

Bij de vraag of het uitmaakt of de student de docent als sympathiek ziet, is er ook meer verdeeldheid onder de Nederlandse studenten: 48 procent zou een docent die hij aardig vindt eerder aanspreken met *jij* en 52 procent eerder met *u*. Bij de Duitse studenten maakt het voor

79 procent geen verschil, voor 21 procent wel. Niemand zal een docent die hij aardig vindt eerder aanspreken met *u* of *Sie*.

Leeftijd

De leeftijd van een docent lijkt bij Nederlandse studenten een grote rol te spelen dan bij Nederlandse studenten. De resultaten van de vraag staan in de onderstaande tabellen.

Nederlandse studenten	Percentage	Gemiddelde
Maakt de leeftijd van de docent uit bij de keuze tussen 'u' en 'jij'?	Nee Ja	33,3% 66,7%
Kun je aangeven vanaf welke leeftijd je een docent met 'u' zou aanspreken?		36,8

Duitse studenten	Percentage	Gemiddelde
Maakt de leeftijd van de docent uit bij de keuze tussen 'u' en 'jij'?	Nee Ja	78,1% 21,9%
Kun je aangeven vanaf welke leeftijd je een docent met 'u' zou aanspreken?		28,5

Bij de factor leeftijd is het goed te zien dat dit bij Nederlandse studenten veel meer van belang is dan bij Duitse studenten. De gemiddelde leeftijd van de docent waarbij de student zou vovoyeren ligt in Nederland bijna tien jaar hoger dan in Duitsland. Dit komt overeen met het idee dat Nederlanders sneller tutoyeren: de leeftijd waarop ze een docent pas aanspreken met *u* ligt hoger.

Welke factor is het meest van invloed?

Na het bekijken van de ingevulde enquêtes heb ik, op grond van wat er ingevuld is bij de open vragen, een nieuwe rij met beslissende factoren die van invloed kunnen zijn op de keuze voor een aanspreekvorm samengesteld. Dat zijn de volgende:

1) Leeftijd

Hierbij gaat het om de leeftijd van de docent of het verschil in leeftijd tussen de student en de docent.

2) Hoe intensief het contact is

Onder intensief versta ik hoe goed de student de docent kent en hoe lang hij of zij deze docent kent. Het gaat om de mate van bekendheid, niet om de mate van empathie.

3) De hiërarchische relatie/verhouding

Onder dit kopje schaar ik de status van de ander. In dit geval gaat het om de relatie tussen student en docent, waarbij de docent een hogere status heeft dan de student. Daarnaast gaat het om de machtsafstand tussen de gesprekspartners. Het beroep is hierbij van belang: dit bepaalt vaak de status van een persoon.

4) Sympathie

Hierbij gaat het wel om gevoelens van empathie tegenover de ander: vindt de student de docent aardig of niet?

5) Beleefdheid/Respect/Gewenning

Dit is wanneer een bepaalde aanspreekvorm gebruikt wordt uit beleefdheid, bijvoorbeeld door de opvoeding, gewenning of omdat er een bepaalde norm geldt. Deze factor is echter een andere dan de andere factoren die hier worden genoemd. De factoren zie verder genoemd worden, hebben namelijk allemaal invloed op de beleefdheid en respect. Dat is precies wat ik hier wil onderzoeken. Toch hebben veel studenten een antwoord gegeven dat te maken heeft met beleefdheid, dus ik heb het toch meegenomen als categorie.

6) Toegankelijkheid

De mate van toegankelijkheid van een docent is afhankelijk van de houding van de docent, de toestemming die hij of zij wel of niet geeft om te tutoyeren en dus de verwachting van de docent naar de student toe.

7) Gesprekssituatie

Het kan van invloed zijn of een gesprek plaatsvindt in een formele of informele omgeving. Een informele omgeving is de omgeving buiten de universiteit, zoals in de trein; een gesprek op de universiteit zelf is een formele gesprekssituatie.

8) Gespreksonderwerp

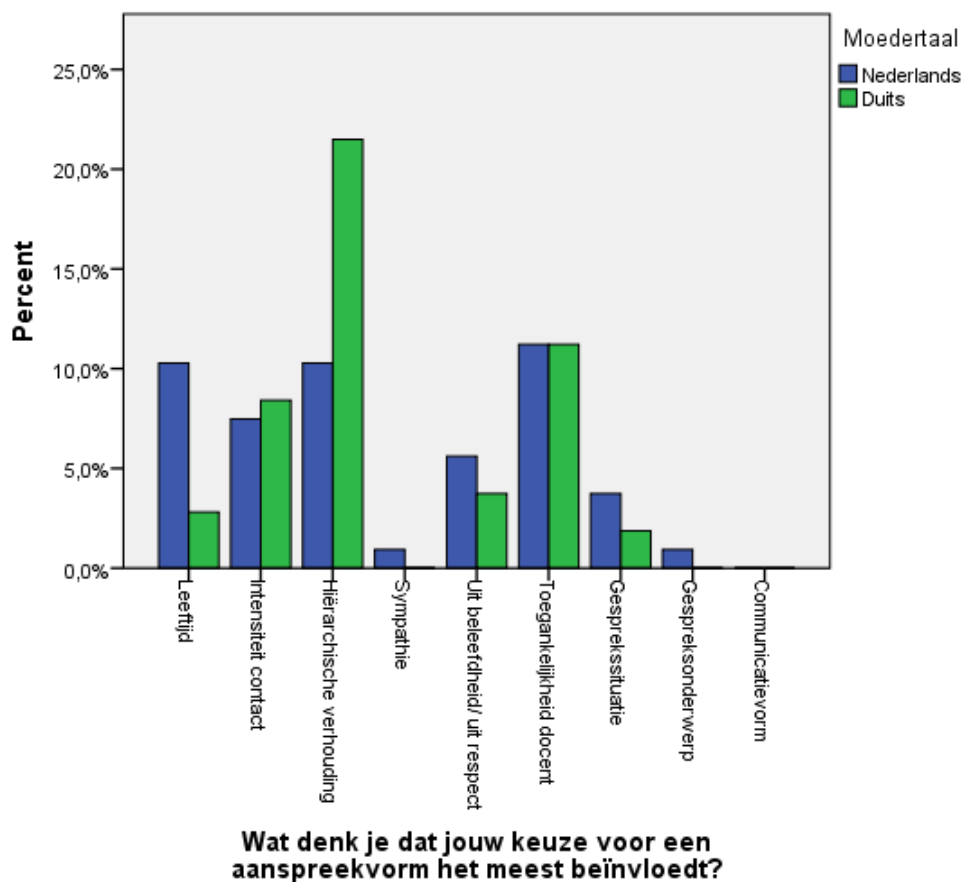
Naast de omgeving waarin een gesprek plaatsvindt, kan ook het onderwerp van dit gesprek van belang zijn bij de keuze. Een gespreksonderwerp kan bijvoorbeeld luchtig, zakelijk of moeilijk zijn.

9) Communicatievorm

De laatste factor die van invloed kan zijn is de communicatievorm. Gaat het om gesproken of geschreven taal?

Alle studenten hebben bij de vraag waarin ze konden aangeven wat hun keuze het meest beïnvloedt een antwoord gegeven dat binnen een van deze categorieën valt.

Het resultaat van hier is te zien in de onderstaande grafiek.

In de grafiek is te zien dat voor Duitse studenten vooral belangrijk is hoe de hiërarchische verhouding is. In het geval met een student en docent is deze machtsverhouding er altijd. Dit zou een reden kunnen zijn dat de studenten toch altijd *Sie* zeggen. Daarnaast is ook de toegankelijkheid van de docent belangrijk: veel studenten geven aan dat ze hun keuze baseren op hoe de docent hen aanspreekt en of de docent zelf aangeeft met een bepaalde vorm aangesproken te willen worden.

Bij de Nederlandse studenten zijn de motieven om voor een bepaalde keuze meer verdeeld. Wel is te zien dat de leeftijd van de docent hier een grotere rol speelt dan in Duitsland. Studenten uit beide landen scoren ongeveer gelijk op de intensiviteit van het contact en de toegankelijkheid van de docent.

4.3.4 Toelichting

Bij de extra ruimte konden de studenten toelichting geven op hun gegeven antwoorden of over het onderwerp in het algemeen. Hieruit kwam een aantal dingen naar voren, die ik hieronder zal bespreken.

4.3.4.1 Nederlandse studenten

In de toelichting werd door Nederlandse studenten, van zowel Nederlands als Informatica, vaak aangegeven dat de aanspreekvorm vaak vermeden probeerde te worden. Daarnaast laten ze het ook afhangen van de verwachting van de docent zelf: als deze aangeeft dat hij of zij liever getutoyeerd wordt, dan wordt dit vaker gedaan dan als de studenten zelf mogen kiezen. Veel studenten geven ook aan dat het vooral uit beleefdheid is: omdat ze dit aangeleerd hebben of omdat het nog een soort ‘erfenis’ is van de middelbare school, waar *u* zeggen tegen docenten meestal de norm is. Ook geven sommige studenten aan dat het niet afhankelijk is van één factor, maar dat het gaat om de hele context en dus een mix van alle factoren bij elkaar. Tegen een docent zouden ze eerder *u* zeggen dan tegen een buschauffeur, wat dus veel te maken heeft met status en machtsafstand. Bij de informaticastudenten werd vaak aangegeven dat het heel erg afhankelijk is van de houding en het gedrag van de docent en of de docent aangeeft getutoyeerd te worden.

4.3.4.2 Duitse studenten

Duitse studenten geven in hun toelichting vaak aan dat de belangrijkste factoren zijn of de docent bekend is of niet en of de docent de student zelf met *du* of *Sie* aanspreekt. Ook wordt de machtsafstand vaak als bepalende factor omschreven: een docent staat hoger in de hiërarchie en verdient dus de titel *Sie*. Daarnaast wordt het aangehaald dat het vak waarin les wordt gegeven op de opleiding een rol kan spelen. Soms lijken ze het fijn te vinden om een docent met *du* aan te spreken, omdat dit aardiger en menselijker overkomt, maar om de afstand te behouden wordt dan toch *Sie* gebruikt.

5. Conclusie

Twee historici spraken in de inleiding over ‘een teloorgang van de aanspreekvorm *u*’. Mensen zouden elkaar steeds vaker tutoyeren en volgens hen was dit een slechte zaak. Volgens Foolen (1995) en Besch (1998) zou men elkaar in Duitsland daarentegen constant aanspreken met *u* en was het tutoyeren alleen weggelegd voor mensen die een intieme band met elkaar hebben.

Mijn hypothese was dat er in de loop van de jaren misschien een verschuiving heeft opgetreden in Duitsland wat betreft de aanspreekvorm die studenten naar docenten gebruiken, omdat het tutoyeren in het algemeen ook is toegenomen. Dit zou betekenen dat een aantal factoren die in Nederland een rol spelen, zoals leeftijd en gespreksonderwerp, ook in Duitsland een rol zouden kunnen spelen.

Volgens mijn onderzoek klopt dit deels wel en deels niet. De genoemde factoren spelen ook in Duitsland een rol; de machtsverhouding is niet altijd de belangrijkste factor bij het kiezen van een aanspreekvorm en het tutoyeren gebeurt niet alleen bij personen die dicht bij elkaar staan. De factoren leeftijd, intensiteit van het contact en de toegankelijkheid van de docent lijken voor Duitse studenten wel degelijk een rol te spelen. Ook laten Duitse studenten het erg

afhangen van hoe de docent hen benadert. Dit is in Nederland niet aan de orde, want docenten tutoyeren studenten over het algemeen altijd. Onder Nederlandse studenten is meer verdeeldheid over welke factoren een rol spelen, maar leeftijd lijkt toch wel een van de belangrijkste te zijn. Daarnaast is het gespreksonderwerp en de toegankelijkheid van de docent (hoe hij overkomt, hoe het gedrag is) bepalend bij de keuze.

Voor zowel Duitse als Nederlandse studenten is de hiërarchische verhouding met hun docent waarschijnlijk essentieel, al geven Duitse studenten dit nog vaker op als reden voor de keuze voor *Sie*. De opgestelde factoren hebben daardoor niet heel erg veel invloed op de keuze, het percentage *u*-zeggers ligt nog altijd hoger dan het percentage *jij*-zeggers, maar er is wel mogelijkheid tot het tutoyeren van een docent.

Dat in beide landen studenten aangeven dat ze de aanspreekvorm wel eens vermijden, geeft wel aan dat er onzekerheid bestaat over wat goed is en wat niet; er is geen alles bepalende norm. Wel geven veel studenten aan dat ze niet tutoyeren uit beleefdheid en omdat dit aangeleerd is, dus dan zou er een norm moeten zijn die zegt dat een docent aangesproken dient te worden met *u* of *Sie*. Over een teloorgang kunnen we nog niet spreken omdat, zowel in Nederland als in Duitsland, de formele variant nog het meest frequent is.

Al met al blijven de verschillen tussen beide landen nog erg groot. Duitse studenten gebruiken nog veel vaker de vorm *Sie* dan *du*, de formele variant is dus alsnog het meest frequent. Je zou naar aanleiding van dit onderzoek voorzichtig kunnen zeggen dat de *positive face* in Nederland belangrijker is dan in Duitsland, waarbij toch meer toenadering wordt gezocht naar de docent door het tutoyeren. De *negative face* lijkt in Duitsland belangrijker dan in Nederland omdat studenten daar nog liever afstand willen houden tot de docent.

6. Discussie

Omdat de enquête is ingevuld door een relatief gezien klein aantal mensen, kan niet met zekerheid vast worden gesteld dat de resultaten representatief zijn. Het aantal respondenten dat moet hebben deelgenomen voordat het als resultaat als betrouwbaar gezien kan worden, ligt tussen de 200 en 1200 (Diepeveen e.a, 2006: 86). Daarnaast is dit onderzoek gehouden binnen een specifieke context, namelijk binnen de interactie tussen student en docent, gezien vanuit de student. Hierdoor kan ik niks zeggen over hoe de aanspreekvorm is in andere situaties. Ik kan bijvoorbeeld niets zeggen over of er een verandering heeft opgetreden in het gebruik van aanspreekvormen in het algemeen tussen beide landen. Het is dus niet generaliseerbaar naar andere situaties.

De respondenten zijn geselecteerd op basis van een gelijke verdeling tussen het aantal mannen en vrouwen en tussen de soorten studies. Toch hebben er aan dit onderzoek meer studenten van een alfa-studie deelgenomen, namelijk 83 tegenover 52 studenten van een bètastudie. Misschien heeft het feit dat een deel van de Duitse studenten ook een deel Neerlandistiek als vak heeft invloed op de resultaten: omdat deze studenten bekend zijn met de gebruiken wat

betreft aanspreekvormen, antwoordden zij misschien niet meer neutraal. Zoals in paragraaf 3.5.1 is aangehaald speelt dit ook bij Nederlandse studenten.

Iets wat dit onderzoek ook lastig maakte, is dat veel factoren elkaar overlappen. Het is vaak een samenhang van verschillende factoren en het is lastig precies eruit te filteren wat de meeste invloed heeft.

Wat ten slotte een punt van kritiek is, is dat het onderzoek op papier is afgenomen en niet digitaal. Het voordeel van het op papier afnemen is dat alle resultaten op een hoop liggen en er niet gesjoemeld kan worden met het maken van de enquête. Het nadeel hiervan is echter wel dat de antwoorden soms niet goed te lezen zijn. Als ik het antwoord niet kon lezen, heb ik het niet kunnen invoeren in SPSS en dat zorgt voor minder resultaten.

7. Vervolgonderzoek

Het zou voor vervolgonderzoek interessant zijn om te kijken of er niet alleen binnen universiteiten, maar ook daarbuiten een verschuiving van de aanspreekvorm van *u* naar *jij/je* of van *Sie* naar *du* heeft plaatsgevonden en hoe het zich door de tijd door heeft ontwikkeld.

Daarnaast kan het interessant zijn om te bekijken of er nog een groot verschil bestaat in het gebruik voor de aanspreekvorm tussen middelbare scholen en universiteiten, zowel in Nederland als in Duitsland. Ook zou voor Nederland leuk zijn om nog beter te onderzoeken wat precies het verschil is tussen de vormen *jij* en *je*. Vermaas (2005) heeft dit in haar onderzoek wel meegenomen, maar misschien zou dit kunnen worden uitgebreid.

Als laatste is het misschien interessant om, vooral binnen Nederland, te bekijken of er duidelijke verschillen zijn tussen mannen en vrouwen en verschillende studies en de keuze voor een aanspreekvorm. Het bleek uit dit onderzoek dat Nederlandse bètastudenten vaker hun docent tutoyeren dan alfastudenten, maar een verklaring hiervoor is er niet.

8. Bibliografie

Bausinger, H (1979), *Sie oder Du? Zum Wandel der pronominalen Anrede im Deutschen*. In: Ezawa, K. & Rensch, K. H (eds.) (1979) *Sprache und Sprechen*. Festschrift für Eberhard Zwirner zum 80. Geburtstag. Tübingen: Niemeyer.

Besch, W. (1998). *Duzen, Siezen, Titulieren. Zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Boogaart, R., Byloo, P., Diepeveen, J., Janssen, T., en Nuyts, J. (2006). *Modale uitdrukkingen in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands: corpusonderzoek en enquête*. (Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU, 45), Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek VU, Nodus Publikationen.

Boonen, K. & Harmes, I. (2013). *Niederländische Sprachwissenschaft*. Eine Einführung. Tübingen: Narr Verlag.

Bördlein, C. (1997). *Anredeformen im Deutschen des 18. Jahrhunderts am Beispiel von Christian Fürchtegott Gellert: Die Betschwester (1745), Jakob Michael Reinhold Lens: Der Hofmeister (1774) und Emmanuel Schikaneder: Die Zauberflöte (1791)*. Diplomarbeit, Germanistik, Otto-Friedrich-Universität Bamberg.

Brown, R. & Gillman, A. (1960). *The pronouns of power and solidarity*. In T.A. Sebeok (ed.) *Style in language*. (pp.253-76). Boston: MIT Press. Herdukt (1972) in Pier Paolo Giglioli (ed.) *Language and social context*. (pp.252-282). Harmondsworth: Penguin.

Brown, P. & Levinson, S.C. (1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Claes, M. & Gerritsen, M. (2002) *Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief*. Bussum: Coutinho.

Foolen, A. (1995). *Lessen in beleefdheid. Nederlands in culturele context. Handelingen twaalfde Colloquium Neerlandicum*. Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, Woubrugge 1995.

Haverkate, H. (2006), *Zou ik misschien toch nog eventjes een klein vraagje mogen stellen?*, – Nederlandse omgangsvormen in intercultureel perspectief. De rol van beleefdheid in onze taal en cultuur, Rozenberg Publishers 2006.

Pater, Gertrude T., de (2007), *Bevindelijk Nederland waardeert u, een onderzoek naar verschillen in de waardering van aanspreekvormen in functionele teksten tussen bevindelijk gereformeerden en anderen*, Faculty of Humanities Theses, Universiteit Utrecht.

Renkema, J. (1985), De Taaladviesdienst: Over regels en normen in taalgebruik. *Onze Taal*, - 11 (1985), nr. 11, 138-141

Vermaas, J.A.M. (2005). *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. Utrecht, LOT.

Vismans, S. (2007). Aanspreekvormen in Nederlandse en Vlaamse personeeladvertenties voor hoogopgeleiden, *Tijdschrift voor Taalbeheersing* - 29 (2007), nr. 4, 289-313

Toorn, M.C. van den (1977). De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen. *De nieuwe taalgids* 70.6, 520-540.

Webliografie

Aalberse, S. (2014)
<http://nederl.blogspot.nl/2014/01/ongemakkelijke-beleefdheid.html>

Oostendorp, Van, M. (2014)
<http://nederl.blogspot.nl/2014/01/een-teloorgang-van-onze-beschaving.html>

Kleijn, A., (2011)
<http://www.buurtaal.de/blog/duzen-und-siezen>

Schouten en Pellikaan (2014)
<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/3580743/2014/01/21/Laten-we-het-woordje-u-in-ere-herstellen.dhtml>

Timmerman
<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1142257/2009/05/12/Waarom-is-God-een-u-en-geen-jij.dhtml>

9. Bijlagen

9.1: enquête voor Nederlandse studenten

Enquête

Deze enquête bestaat uit een aantal meerkeuzevragen en open vragen over aanspreekvormen. Het is de bedoeling dat je bij de meerkeuzevragen probeert voor te stellen welke aanspreekvorm ('U' of 'jij'/'je') **jij** zou gebruiken. Het gaat niet om wat het beste antwoord is, er is dus ook niets goed of fout. Probeer niet te lang over de vragen na te denken en kies het antwoord dat het eerst in je opkomt.

Zou je allereerst de volgende gegevens willen invullen?

Leeftijd: _____

Geslacht: _____

Studie: _____

In welk jaar van je studie zit je? _____

Is het Nederlands je (enige) moedertaal? _____

Zou je in de volgende situaties 'u' of 'jij'/'je' gebruiken?

10. Welke aanspreekvorm gebruik je **doorgaans** als je een docent van je op de universiteit aanspreekt, 'u' of 'jij'?

- ☐ U
- ☐ Jij/Je

11. Probeer je de aanspreekvorm wel eens te vermijden omdat je niet weet welke vorm je moet kiezen?

- ☐ Nee
- ☐ Ja → Omcirkel hieronder hoe vaak dit ongeveer is.

zelden - soms - regelmatig - vaak - heel vaak

In de volgende vragen worden situaties geschetst. Welke aanspreekvorm zou **jij** gebruiken tegen de docent?

12. Je stelt de docent een vraag over de stof tijdens een college.
- U
 - Jij/ Je
13. Je schrijft een scriptie over een onderwerp waar een bepaalde docent veel van af blijkt te weten. Je wilt dus graag dat deze docent je begeleidt met je scriptie. Je hebt deze docent nog niet eerder gesproken, maar je weet/denkt wel dat deze persoon bereid is om je te begeleiden. Je benadert deze docent.
- U
 - Jij/je
14. In de pauze van een college loop je samen met een docent naar de koffieautomaat. Daar komt het tot een gesprek over iets wat je het afgelopen weekend in het nieuws hebt gehoord.
- U
 - Jij/ Je
15. Je wilt graag een tentamen inzien dat je in de afgelopen tentamenweek hebt gemaakt. Dit kan bij de docent bij wie je het vak hebt gevolgd. Je hebt in het verleden ook al colleges van deze persoon gehad. Je vraagt aan de docent of je het misschien de volgende week kunt inzien.
- U
 - Jij/Je
16. Je komt een docent tegen in de trein en gaat naast hem of haar zitten. Hier raken jullie aan de praat over het weer.
- U
 - Jij/Je

Bij de volgende vragen kun je 'ja' of 'nee' (met of zonder toelichting) kiezen.

17. Maakt het geslacht van een docent uit in de keuze voor de aanspreekvorm?
- Ja, ik zou eerder een vrouw dan een man aanspreken met 'u'

- Ja, ik zou eerder een man dan een vrouw aanspreken met 'u'
 - Nee
18. Zou je in een e-mail een docent sneller aanspreken met 'u' dan in een normale interactie?
- Ja
 - Nee, het maakt geen verschil
 - Nee, ik zou eerder 'jij' gebruiken
19. Maakt het uit of je een docent aardig vindt bij de keuze voor een vorm?
- Ja, een aardige docent zou ik eerder aanspreken met 'u'
 - Ja, een aardige docent zou ik eerder aanspreken met 'jij'
 - Nee
20. Maakt de leeftijd van de docent uit bij de keuze tussen 'u' en 'jij'?
- Nee
 - Ja → Kun je aangeven vanaf welke leeftijd je een docent met 'u' zou aanspreken?
(Vul hieronder een getal in)

De laatste vraag is een open vraag.

21. Wat denk je dat jouw keuze voor een aanspreekvorm het meest beïnvloedt?

Optioneel

22. Wil je verder nog iets over dit onderwerp kwijt wat je niet in de vragenlijst zelf kon beantwoorden?

9.2 enquête voor Duitse studenten

Umfrage

Diese Umfrage besteht aus einer Reihe von Multiple-Choice-Aufgaben und offenen Fragen über pronominale Anredeformen. Dabei sollten Sie sich in die gegebene Lage versetzen und angeben, welche Anredeform (,Sie‘ oder ,du‘) Sie situationsbedingt verwenden würden. Hierbei geht es nicht um richtig oder falsch, sondern ausschließlich darum, welche Form Sie wählen würden. Denken Sie darum bitte nicht zu lange nach und wählen Sie die Antwort zügig.

Zu Ihrer Person:

Alter: _____

Geschlecht: _____

Studiengang: _____

In welchem Studienjahr sind Sie? _____

Ist Ihre Muttersprache Deutsch? _____

Würden Sie in den folgenden Situationen ‘Sie‘ oder ‘du‘ verwenden?

1. Welche Form verwenden Sie in der Regel, wenn Sie einen Dozent der Universität ansprechen?
 - ☐ Sie
 - ☐ du

2. Haben Sie schon mal versucht eine Anredeform zu vermeiden, weil Sie nicht wussten, welche Form Sie wählen sollten?
 - ☐ Nein
 - ☐ Ja → Falls Ja, wie oft ist Ihnen das passiert? (Kreisen Sie die zutreffende Antwort ein)
selten - manchmal - regelmäßig - oft - sehr oft

In den folgenden Fragen sind Situationen vorgegeben. Welche Anredeform würden Sie verwenden?

3. Sie stellen dem Dozent eine Frage über das Lehrmaterial während einer Vorlesung.
- ☐ Sie
 - ☐ du
4. Sie schreiben eine Diplomarbeit über ein Thema und stellen fest, dass ein bestimmter Dozent viel über dieses Thema weiß. Sie haben zuvor noch nie mit dem Dozent gesprochen, aber Sie hoffen auf seine Unterstützung. Mit welcher Anredeform nähern Sie sich diesem Dozenten?
- ☐ Sie
 - ☐ du
5. Während der Pause einer Vorlesung gehen Sie gemeinsam mit Ihrem Dozent zum Kaffeeautomaten. Sie unterhalten sich über ein Thema, das Sie letztes Wochenende in den Nachrichten aufgeschnappt haben.
- ☐ Sie
 - ☐ du
6. Sie möchten Ihre Prüfung, die Sie letzte Woche geschrieben haben, einsehen. Dies ist möglich beim Fachdozenten. Sie haben vor kurzem auch Vorlesungen von diesem Dozent besucht. Sie bitten Ihren Dozent um eine Klausureinsicht.
- ☐ Sie
 - ☐ du
7. Sie treffen einen Dozent im Zug und setzen sich neben ihn/sie. Ihr redet über das Wetter.
- ☐ Sie
 - ☐ du

Bei den folgenden Fragen können Sie "Ja" oder "Nein" wählen.

8. Ist das Geschlecht eines Dozenten entscheidend bei der Wahl der Anredeform?
- ☐ Ja, ich würde eher eine Frau als einen Mann mit 'Sie' ansprechen.
 - ☐ Ja, ich würde eher einen Mann als eine Frau mit 'Sie' ansprechen.
 - ☐ Nein

9. Würden Sie in einer E-Mail einen Dozenten eher mit ‚Sie‘ ansprechen als während einer normalen Konversation?
- Ja
 - Nein, es macht keinen Unterschied.
 - Nein, ich würde eher ‚du‘ verwenden.
10. Ist die Sympathie Ihres Dozenten entscheidend für die Wahl Ihrer Anredeform?
- Ja, einen netten Dozent würde ich eher mit ‚Sie‘ ansprechen.
 - Ja, einen netten Dozent würde ich eher mit ‚du‘ ansprechen.
 - Nein, es spielt keine Rolle.
11. Ist das Alter des Dozenten wichtig bei der Wahl zwischen ‚Sie‘ und ‚du‘?
- Nein
 - Ja → Falls Ja, geben sie bitte das Alter an ab wann Sie ‚Sie‘ sagen würden.

Die letzte Frage ist eine offene Frage.

12. Was beeinflusst Ihrer Meinung nach die Wahl der Anredeform am meisten?

Optional

13. Falls Sie weitere Bemerkungen zu diesem Thema haben, schreiben Sie es bitte hier auf.
